

röda rummet.

Är du ensam?

Joker > Zombies > Systemskifte > Kvinnostrejker > m.m.

186

Är du ensam?

Kära läsare

Att göra en radikal kvartalstidskrift mitt i den pågående Coronakrisen är inte helt problemfritt. Vi syftar inte främst på svårigheterna och riskerna med att som redaktion komma samman för det kollektiva arbetet. Det går naturligtvis att i stor utsträckning utföra på social distans.

Men samhällsutvecklingen formligen skriker efter kommentar och analys - allt står och väger, allt är öppet. Mörker och missmod skiftar till ljus och förhoppningar och tillbaks igen flera gånger om dagen, som himlen i april. Vad sker nu bakom allt det som synes ske, och som dessutom sker i en rasande takt?

Hur gör vi nu med planerna för det här numret som vi spikade på redaktionsmötet den 19:e februari? Åker allt i papperskorgen? Samtidigt är det också en tid då det tycks som "allt redan hinner bli sagt" och texter riskerar att bli passé mycket fort. Det som skrivs eller översätts nu kanske redan kommer att vara sagt och skrivet på hundra sätt före pressläggning?

Nej, vi får lita till det som är tidskriftsproduktionens fördel, det dröjande långsamma - ibland kanske eftersläpande - reflekterandet; tankearbetets trägna daggmaskar i samhällsmyllan.

När Göran Therborn i sitt tal till minne av den amerikanske marxisten Erik Olin Wright drar upp de stora linjerna för en global klassanalys är det tankar som vi är övertygade kommer ha bäring även i det vi benämner "efter Coronakrisen". Therborns text presenteras i två delar, där den avslutande delen kommer i vårt juninumner.

Samma bestående värde finns i artikeln *Tre perspektiv på kvinnor och strejk* som belyser kvinnosrejker historiskt, dess aktualitet och dess symboliska kontinuitet.

Artikeln *Krisen är ingen möjlighet, den är fienden*, där Ståhle Holgersen resonerar om hur Coronakrisen är det aktuella uttrycket för kapitalismens benägenhet att lösa sina inneboende motsättningar genom massiv förstörelse, är en text som, förutom att den bottnar i nuet,

försöker att se bortom de larmande dagshändelserna.

I sina reflektioner kring läsningen av Nancy MacLeans bok *Democracy in Chains* tillfogar Kerstin Eldh viktiga pusselbitar i förståelsen av nyliberalismen och hur den fick fäste i det svenska samhället.

Och vi fortsätter som planerat vår serie om nutida marxistiska tänkare med Johan Örestigs presentation av den kanadensiske teoretikern och aktivisten David McNally.

Fenomenet superhjältar tycks inom kultursfären långsamt genomgå en utveckling bort från ytlig tonårsaction mot seriöst, ofta dystopiskt, samhällspeglande. I serien med Batmanfilmer åskådliggörs den utvecklingen, vilken nådde en sorts kulmen med filmen *Joker* förra året. Catharina Thörn och Tobias Pontara presenterar varsin läsning av filmen.

Välkomna!

>3

Zombies, kapitalets våld och den bångstyriga kroppen

>6

Krisen är ingen möjlighet, den är fienden

>8

Två läsningar av Joker

>10

Tre perspektiv på kvinnor och strejk

>13

Dagordning för en klassanalys

>18

Rötterna till det svenska systemsiftet

Red.

röda rummet.

Röda Rummet är Socialistisk Politikens kvartalstidskrift (tidskriften hette 1969–1996 *fjärde internationalen*). Utkommer med fyra nummer per år. Nummer 76 sedan starten 1997 (nummer 186 sedan 1969).

För innehållet i artiklarna ansvarar respektive författare.

Redaktionen: Peter Jervelycke Belfrage, Åsa Hjalms, Evelina Johansson Wilén, Martin Kehlmeier, Patrik Vulkan, Carl Wilén, Daniel Brandell, Martin Fahlgren, Johannes Jensen, Mir Dusin Englund, Anders Karlsson, Ingemar Sandström, Jakob Sandberg och Christina Schmidt.
Ansvarig utgivare: Anders Karlsson
Grafisk form: Ulf Östman
Omslagsbild: Joker, Warner Bros. Pictures (2019)

Post till redaktionen: Box 7043, 402 31 Göteborg
E-post: rodarummet@hotmail.com
Prenumeration: 100 kronor för fyra nummer
Plusgiro: röda rummet 13 04 07-0
Hemsida: www.rodarummet.org
Tryck: V-Tab, 2020
ISSN: 1403-3844

Zombies, kapitalets våld och den bångstyriga kroppen

I den femte delen av Röda rummets serie *Nutida marxistiska tänkare* presenterar Johan Örestig den kanadensiske teoretikern och aktivisten David McNallys tänkande.

David McNally är professor i historia vid universitetet i Houston, USA, och har sedan slutet av 1980-talet publicerat sju böcker och över sextio vetenskapliga artiklar. Ursprungligen kommer han från Kanada där han förutom sitt akademiska arbete varit mångårig aktivist inom bland annat *New Socialist Group*. Hans gärning håller sig dock inte inom ramarna för något avgränsat vetenskapligt ämne eller forskningsområde. Genom åren har han behandlat ämnen som kapitalismens uppkomst, marknadssocialism, förhållandet mellan språk, kultur och kroppsarbete, finanskrisen år 2008 och frågan om hur vår fascination för monster, vampyrer och zombies är kopplade till kapitalismen. Spretigheten följer av att McNally i första hand betraktar sig som socialist och aktivist. Rörelser ställs ständigt inför nya situationer och problem. Det är då marxistens skyldighet att bistå i ansträngningarna att bringa teoretisk klarhet kring dessa problem. I ett inspelat tal under releseafesten för hans bok *Global Slump: The Economics and Politics of Crisis and Resistance* (2010) konstaterar McNally att den dagliga markkontakten med fackliga aktivister eller rörelser som organiserar migrantarbetare gör att han går in i sitt skrivande både med ökad ödmjukhet och stärkt plikt känsla. I rörelserna påminns han om den direkta länken mellan den kapitalism han och andra marxister analyserar och striderna, segrarna, gemenskapen, förlusterna, sorgerna och lidandet i det vardagliga motståndet.

För McNally är dialektik inte en fastslagen metod som kan sammanfattas

ARTIKELFÖRFATTARE

Johan Örestig

är sociolog, lärare och aktiv inom den utomparlamentariska vänstern.

BILD. Boris Karloff i *Frankenstein* (1931)

i förenklade scheman som rörelsen mellan tes, antites och syntes. Dialektik innebär att teori utvecklas genom "immanent kritik". Svaret på frågor som vad kapitalism är måste sökas genom att studera studieobjektets egen rörelse. Det är därför som Marx inleder *Kapitalet* med en analys av varan. Vad är det första vi ser i ett kapitalistiskt system om inte ett överflöd av varor? Marx visar att detta svar inte är slutgiltigt utan att det bara väcker nya svåra frågor. Existensen av varor förutsätter en lång rad villkor, exempelvis förekomsten av bruksvärde, bytesvärde, lönearbete och pengar. Vart och ett av dessa villkor består av inbyggda motsättningar som gör det kapitalistiska systemet skakigt och krisbenäget.

Genom denna kritik visar Marx inte bara att varusamhället förutsätter exploatering av lönearbete. Han visar också att konstant rörelse är ett livsvillkor för kapitalism och att denna rörelse hotas av systemets inneboende motsättningar. En vara är ju värdelös om den inte säljs. För att den ska kunna

säljas måste den produceras på sätt som i jämförelse med konkurrenter är billigare och effektivare. Detta förutsätter en lydig arbetskraft, tillgång till billiga råvaror, teknik, krediter och annat som vi ju av erfarenhet vet inte kommer som på beställning. Tvärtom uppstår, ur kapitalistens perspektiv, obalanser och störningar som slår ut enskilda företag, branscher och i samband med storskaliga kriser också hotar hela systemets fortlevnad. Dialektik blir i denna mening ett sätt att tänka och förstå rörelse, vilket är särskilt användbart i analyser av det kapitalistiska systemet som alltså förutsätter rörelse och expansion.

Kapitalismens våld

Borgerlig ideologi döljer relationen mellan arbete och exploatering å ena sidan och vinster och överflöd å den andra. Under de senaste decennierna har det talats om en teknologisk revolution som frigör människan från kroppsarbete. Men kapitalismens behov av att nyttja och flytta kroppar försvinner

inte. Om någon tvivlade blev det tydligt när Coronaviruset bröt ut och fick hela samhällen att stanna upp. Den utmattning och psykiska ohälsa som följer av det som kallas emotionellt arbete är, trots att det handlar om tjänsteyrken, påtagligt kroppsliga erfarenheter av exploatering. Det är också kroppar som slits i de gruvor som bildar den materiella förutsättningen till högteknologisk produktion. Det är även de kroppar som under minutiös övervakning paketeras och flyttas varor i jätten Amazons lagerlokaler. Ett bärande tema i McNallys arbeten är avslöjandet av de kroppsliga erfarenheter som följer av att leva i ett kapitalistiskt samhälle. På det mest grundläggande planet har det att göra med att kapitalistisk produktion av värde förutsätter exploatering av mänskligt arbete. Kapitalismens historia handlar om att producera arbetskraft genom att beröva majoriteten av människor alla alternativa försörjningssätt förutom att sälja sitt arbete. Därmed blir kroppen och dess funktionsduglighet livsviktig. En människas kropp blir därmed inte bara den

enskildas angelägenhet utan en vara som arbetsköpare och stat på olika sätt söker kontrollera och disciplinera. Liberala berättelser om kapitalismen tenderar att utesluta denna aspekt eller att framställa fall av grymma arbetsvillkor som undantag.

Denna liberalismens blindhet är temat för McNallys första bok, *Political Economy and the Rise of Capitalism* (1988). Boken, som är en vidareutveckling av hans doktorsavhandling, tar sig an frågan om kapitalismens uppkomst. I likhet med Marx börjar McNally sin analys med det vi har omedelbart framför oss. Här identifierar han ett förhärskande sätt att tänka som han kallar ”det liberala perspektivet”. Enligt detta perspektiv, som populärt kallas nyliberalism, så utvecklades kapitalismen ur hundratals år av konkurrens mellan köpmän och fabrikanter som agerade i enlighet med sina rationellt kalkylerade egenintressen. Över tid gav denna handel och produktion upphov till nya former av välstånd, en anhopning av resurser samt ideologiska och kulturella tänkesätt som gradvis eroderade den gamla feudala ordningen. Kapitalismens uppkomst förklaras därmed som ett slags urvalsprocess där konkurrensen vaskade fram de mest produktiva, rationella och progressiva sociala grupperna till historiens segrare. Genom denna lins betraktades den klassiska politiska ekonomin, med Adam Smith och David Ricardo som centralfigurer, som de som berättade historien om köpmännens och fabrikanternas segertåg och legitimerade deras klassintressen. I denna analys av nuet visar McNally att det liberala perspektivet inte bara bygger på föreställningar om hur kapitalismen faktiskt uppstod utan också handlar om att etablera en rak linje mellan den klassiska politiska ekonomin och den neoklassiska ekonomiska teori som blev förhärskande under 1900-talet. Historieskrivningen blir alltså ett slags skapelseberättelse som ger legitimitet åt den neoklassiska teori som bildade kärnan i det nyliberala politiska projektet.

I nästa steg av analysen visar McNally hur det liberala perspektivet bygger på allvarliga tankefel. I linje med bland andra historikern Robert Brenner vänder han blicken från städerna till den engelska landsbygden och de revolutionerande förändringarna av jordbruket. Enclosuresrörelsen, som från ungefär 1450 och framåt drev igenom inhägnader av jordegendom, berövade stora grupper deras levebröd som bönder och tvingade in dem i städerna. Denna koncentrerad jordägande öppnade också för en kommersialisering av jordbruket som successivt övergick till att i huvudsak producera livsmedel för en marknad, inte minst för

att föda den växande arbetarklass som saknade jordegendom. Utan denna oerhörda och djupgående förändring av jordbruket så hade handelsmäns och fabrikanternas möjligheter stannat på en väldigt begränsad nivå. Poängen, enligt McNally, är att ingen social kategori i sig själv, hur fylld av begåvning den än är, har kraften att stöpa om samhället till ett nytt ekonomiskt system.

Rädda min kropp från kirurgerna

Ett inte så litet problem med det liberala perspektivet är att det våld och tvång som präglade kapitalismens framväxt osynliggörs. Det är antagligen svårt för oss idag, i ett samhälle där lönearbete tas för givet, att förstå vidden av det motstånd som följde av proletariseringen, inte minst från de hantverksskickliga arbetare som förlorade status, stolthet och frihet. Villkoren i de framväxande fabriker var fruktansvärda. I fabriker slets kroppar sönder i en omfattning som vi har svårt att ens föreställa oss. Arbetare som hade mage att komma sent eller inte arbeta i den takt som krävdes hotades med både böter och olika former av fysiska bestraffningar.

På vilka sätt är populärkultur uttryck för dessa erfarenheter? Detta är temat i boken *Monsters of the Market: Vampires, Zombies and Global Capitalism* (2011). I denna bok, som gav McNally Isaac Deutscher-priset år 2012, fördjupar sig författaren i det moderna samhällets fascination för monsterberättelser, i synnerhet vampyrer och zombies. En populär föreställning är att intresset för dessa berättelser har att göra antingen med en mänsklig natur programmerad för att känna skräck vid åsynen av hotfulla rovdjur eller med förmodern vidskepelse som trots upplysningen dröjer sig kvar. Även om McNally erkänner att dessa förklaringar har betydelse lyfter han istället fram hur materiella villkor under kapitalismen ger upphov till dessa berättelser. Ett återkommande tema i dessa monsterhistorier är stympade och deformerade kroppar. Han pekar bland annat på hur zombie-sagor i kolonier ofta inbegrep en figur som McNally kallar ”zombie-arbetaren”. Så kom exempelvis zombiehistorierna på Haiti att framställa monstren som rakt igenom reducerade till ting. De var levande döda arbetare berövade på allt det som vi förknippar med en personlighet: minne, identitet och förmågan till självständigt handlande. En särskilt intressant passage i boken består av en marxistisk läsning av Mary Shelleys bok *Frankenstein, eller den moderne Prometheus*. En vanlig tolkning av Shelleys roman är att den handlar om mänskligt storhetsvansinne i en his-

torisk period då teknik och vetenskap möjliggör enorm ödeläggelse. Även om detta är ett centralt tema så förklarar det inte andra viktiga aspekter av romanen.

Frankenstein är också en berättelse om kapitalism och klass. McNally börjar med en analys av det faktum att doktor Frankenstein sätter samman sitt monster med kroppsdelar från olika människor. Han menar att detta är direkt kopplat till de historiska omständigheter under vilka Shelley skrev sin roman. Under denna tid växte inte bara städer och fabriker fram utan också den medicinska vetenskapen. Med läkekonsten växte också efterfrågan på kroppar och organ att obducera. Detta medförde bland annat att staten, i samband med offentliga avrättningar av brottslingar, överlämnade kroppen till läkare och studenter som inför publik obducerade den nyss avrättade människan. McNally förstår denna ritual som en hotfull och skräckinjagande makt demonstration från de härskande klasserna riktad mot publiken, något som väckte vrede och avsky bland åskådarna. Det var inte ovanligt att folkmassor stormade avrättningsplatsen, tog kroppen och förde den utom räckhåll för läkarens skalpell. En annan företeelse under denna period var gravplundringar. Det ökade priset på organ ledde till att kroppar grävdes upp, styckades och såldes. Under en period av Shelleys liv plundrades så mycket som över tusen gravar i England och Skottland varje år. Rika människor hanterade detta genom kistor av svårforcerad metall och övervakade gravplatser. Men för de fattiga innebar det fasa och kanske framförallt den skymfande insikten om att inte ens när de är döda lämnas deras kroppar ifred av de härskande klasserna. Shelleys Frankenstein var därmed helt tidsenlig: ”Under en period då anatomi hade blivit en blyxtbelysning av konflikter kring varufiering av livet och döden skulle denna fiktion om proletära kroppar som stals, styckades och sattes samman på monstruösa sätt bära på en stark symbolisk laddning”.

Frankensteins monster förstås också som en monstruös reinkarnation av styckade arbetares kroppar. ”I anatmikern Frankensteins sammansättning av monstret, återskapar Shelley på ett fantasifullt sätt den process genom vilken arbetarklassen skapades: först dissekerade (bortslitna från jord och byagemenskaper), sedan ihopsatta till en skräckinjagande kollektiv entitet”. Denna figur är skrämmande av åtminstone två skäl. Ur de arbetande klassernas perspektiv är det tanken på stympade kroppar som väcker fasa. I ett samhälle där majoriteten måste sälja sin arbetskraft blir en vanställd

En populär föreställning är att intresset för dessa berättelser har att göra, antingen med en mänsklig natur programmerad för att känna skräck vid åsynen av hotfulla rovdjur eller med förmodern vidskepelse som trots upplysningen dröjer sig kvar.

kropp lika med undergång. Ur de härskande klassernas perspektiv är detta monster en påminnelse om risken för att dessa av exploatering stympade kroppar sluter sig samman och kollektivt utkräver hämnd.

En sådan marxistisk läsning gör också att ett i boken helt centralt tema ges utrymme och förklaring. Boken om Frankensteins monster är nämligen inte rätt och slätt en skräcknovell utan en sorglig historia om främmandeskap och ensamhet. Monstret drivs av längtan efter erkännande och samhörighet. Detta visar sig inte bara i hans önskan om att Frankenstein ska skapa också ett kvinnligt monster. Efter de första morderna söker monstret skydd i ett skjul intill en stuga i de djupa skogarna. Genom springor i väggarna följer monstret familjen De Lacey's liv i hemlighet. Han utvecklar känslor för dem och börjar hjälpa dem om nätterna, till exempel genom att hämta ved. Det faktum att monstret hjälper familjen under natten är enligt McNally en allegori för tendensen att det arbete som ligger bakom framställningen av en vara är dolt för den som köper och säljer varan. Shelley låter faktiskt monstret använda ekonomen Adam Smiths uttryck om en hjälpsam "osynlig hand" för att peka ut hur familjen De Lacey's drog fördel av en främlings arbete.

Kritik av idén om ett språk utan kroppar

Dessa berättelser från det tidiga industrisamhället kan verka avlägsna. Vår samtid är fylld av idéer om hur den tekniska utvecklingen gör att kroppen och dess begränsningar spelar allt mindre roll. Automatisering och datorkraft har föranlett profetior om "postindustrialism", "kunskapsamhället" eller "kognitiv kapitalism". I boken *Bodies of Meaning: Language, Labor and Liberation* (2000) talar McNally om ett "bortglömmande av kroppen". Det nu som analysen börjar i här är de strömningar som oprecist samlas under epitetet postmodern teori. Dessa strömningar, såsom poststrukturalism och postmarxism, förenas av att sätta språket i centrum för filosofin och den politiska teorin. Ett centralt arbete som föddes ur denna bredare rörelse är Ernesto Laclaus och Chantal Mouffes *Hegemonin och den socialistiska strategin* (1985). Inspirerade av Ludwig Wittgensteins senare arbeten menade de att sociala fenomen endast blir meningsfulla genom "diskursiv artikulering". Med det menas att inget fenomen är på förhand givet utan skapas i sociala praktiker där vi tillskriver det mening genom att tala om det. En huvuduppgift för vänstern blir då att, genom breda allianser med andra rörelser och krafter, utmana hegemonin

i det borgerliga samhället, det vill säga den diskursiva ordning som konstruerar det rådande som något gott eller nödvändigt också för de som exploateras och förtrycks.

Till skillnad från många andra marxister avfärdar McNally inte postmodern teori rätt och slätt. Däremot landar han i att tänkare som Jacques Derrida behandlar frågan om vad språk är på ett brutalt sätt genom att inte på allvar undersöka hur språket är kopplat till kroppar och materiella förhållanden. Denna undanträngning av kroppen är, menar McNally, helt i linje med samtida idéer om att datorisering och informationsteknik innebär "slutet för arbetet" eller att kroppens begränsningar överskridits. Ironiskt nog leder detta sätt att tänka till att postmodern teori, som ju skulle söka sig bortom ett eurocentriskt perspektiv, osynliggör det faktum att västerlandets frigörelse från kroppens begränsningar vilar på exploateringsintensifiering av kroppar och naturresurser om det så är de tonåriga flickor som blir blinda av att löda kretskort i Filippinerna eller förgiftningen av grundvattnet i Silicon Valley.

Efter denna kritiska läsning går McNally vidare till att skissera vad han kallar en sociomateriell förståelse av språk. Språket måste vävas samman med de materiella omständigheter och kroppsliga egenskaper som ger upphov till det. Det gör han genom att vända sig till tänkare som bland andra Marx, Charles Darwin, Sigmund Freud, Michail Bachtin och Walter Benjamin och till strömningar som feministisk materialism. Det dessa har gemensamt är att de alla på olika sätt bidragit till en förståelse om människor som "historiska kroppar". Darwin och evolutionsteorin visar hur människor är biologiska varelser som utvecklats genom en evolutionsprocess. Detta innebär att människor bär med sig behov och egenskaper som, även om de inte låter sig reduceras till en enkel "människlig natur", påverkar vilka vi är, vad vi begär och vad vi gör. Men även om våra kroppar på sätt och vis är evolverade biologiska maskiner så är de också "platser för dynamiska sociala processer". Marx och Freud förenas i att de erkänner betydelsen av människans biologiska egenskaper utan att för den skull landa i biologisk determinism. Det faktum att människan är en biologisk varelse får exempelvis en helt central betydelse under industrialiseringen genom att de arbetare som utför arbetet i de framväxande fabriker har behov av vila, mat, sex, umgänge och omväxling. Men biologin bestämmer inte vilka vi är. Människor är historiska och sociala varelser som förändrar sina livsomständigheter, behov och förväntningar

på sig själva, livet och samhället. Poängen här är att de föränderliga villkor som våra kroppar lever under påverkar vårt sätt att uppleva och tala om världen och oss själva. Språket kan inte förstås frikopplat från dessa villkor.

Men även om våra historiska kroppar är bundna till biologiska och historiska villkor så betyder det inte att dessa villkor kontrollerar oss. Tvärtom producerar kollisionen mellan biologiska, historiska, sociala och individuella faktorer ett slags bångstyrlighet. Via språkforskare som Valentin Voloshinov och Michail Bachtin beskriver McNally kroppen som en plats för "oförutsägbart meningsskapande". Hur tvingande de biologiska, historiska och sociala villkoren än upplevs så föder de alltid motstånd. Begär som det rådande systemet inte kan tillgodose väcks, till exempel genom att arbetarklassen ser och längtar efter de härskande klassernas överflöd. Människor skapar platser för att ge utrymme för dessa begär och det kan, om det sprider sig, öppna upp för en kris för det kapitalistiska systemet som sådant. Men, menar McNally, i synnerhet Bachtin överskattade potentialen i dessa motrörelser. Med hjälp av Walter Benjamin visar han hur kapitalismen trots allt har en fantastisk förmåga att gå på gång kommersialisera dessa motrörelser så att de blir del av istället för ett alternativ till varusamhället.

En öppen marxism

Det ska sägas att McNally är orättvis i sin läsning, inte minst av den strömning som kallas poststrukturalism som ju på olika sätt intresserat sig för både kroppen och motståndspraktiker. Men det ska inte skymma sikten för det viktiga som McNally åstadkommer med sin dialektiska kritik. I *Bodies of Meaning* låter han faktiskt inte något begrepp eller någon teori stå kvar som ohotad segrare. Tvärtom visar han att varje tänkare och teori som presenteras i boken brottas med motsägelser och begränsningar som de inte kan lösa inom ramen för sitt eget system. Detta speglar en allmän egenskap hos McNallys marxism. Oavsett om studieobjektet är kapitalismens uppkomst, populärkulturella föreställningar om monster eller förhållandet mellan kroppsliga erfarenheter och språk så är vägen framåt *teoretisk öppenhet*. Ett föränderligt studieobjekt som kapitalismen kräver att begreppen utsätts för ständig prövning av och jämförelse med andra teorier på sätt som tvingar tänkandet bortom sina egna gränser. Det förutsätter ödmjukhet, nyfikenhet och vägran att stelna i tvärsäker dogmatism. <<

Människor är historiska och sociala varelser som förändrar sina livsomständigheter, behov och förväntningar på sig själva, livet och samhället. Poängen här är att de föränderliga villkor som våra kroppar lever under påverkar vårt sätt att uppleva och tala om världen och oss själva.

Krisen är ingen möjlighet, den är fienden

Ståle Holgersen menar – utifrån en analys av det kapitalistiska systemets funktionssätt – att det stora folkflertalet inte har något gott att vänta sig av kriser inom den rådande ekonomin. All kraft måste riktas mot undanröja de förhållanden som är **själva krisens drivkraft** och mot dem som gynnas av den.

Coronapandemin och den ekonomiska krasch som nu skakar världen är ett enormt hot mot människor över hela jorden. För många kapitalister är krisen dock en möjlighet, och för det kapitalistiska systemet står den för en lösning på underliggande problem i dagens ekonomi. Covid-19 är den kreativa förstörelse kapitalismen behövde för att kunna överleva. Det låter vansinnigt, och det är det verkligen. Socialister måste kämpa inte bara för att mildra krisens verkningar, utan också för att förstå den kapitalistiska krisen som en fiende i sig.

Det förlorade årtiondet

Anwar Shaikh hävdade någon gång under senare delen av åttiotalet att när det ekonomiska systemet är i gott skick återhämtar det sig snabbt från alla tänkbara motgångar, medan minsta händelse kan utlösa dess sammanbrott när det är i dåligt skick. Nu var det inte någon "minsta händelse" som utlöste den senaste krisen, utan ett nytt coronavirus, som sprider sig som en mar-dröm över världen med ond bråd död i sitt kölvatten. Men att något nu skulle utlösa krisen har verkat mer och mer uppenbart, även för ekonomer i mittfåran, innan viruset slog till.

Det huvudsakliga skälet till det var att man aldrig åtgärdade problemen som orsakade den stora krisen 2008, man sköt bara upp dem, något som för övrigt skiljer sig föga från hur man handskats med den ekologiska krisen under det senaste decenniet.

ARTIKELFÖRFATTARE

Ståle Holgersen

är forskare vid Kulturgeografiska institutionen i Uppsala och författare till *Staden och Kapitalet. Malmö i krisernas tid* (Daidalos 2017). Han är medlem i Vänsterpartiet samt i Socialistisk Politik.

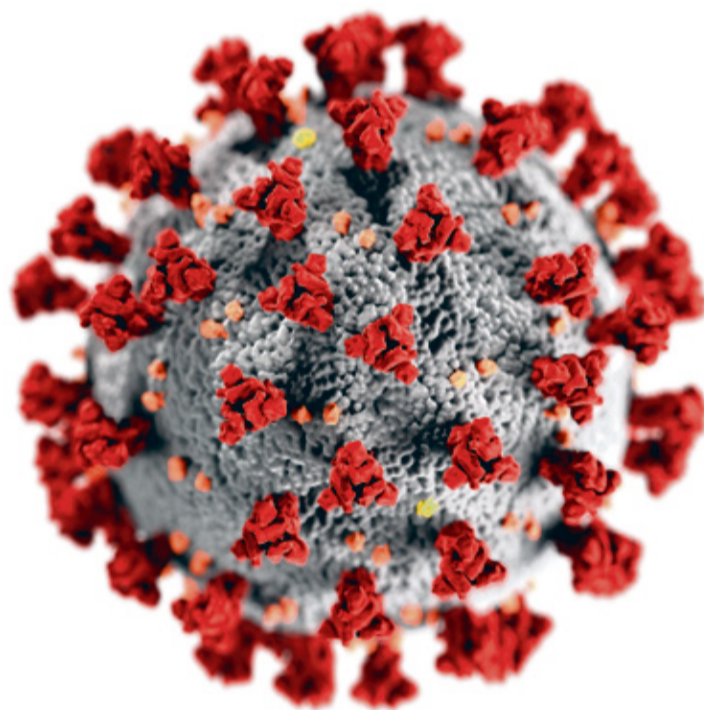

BILD. Coronavirus, SARS-CoV-2.

Tiotalet var ett förlorat årtionde. Medan 2009 slutade med att hundratusentals människor på Köpenhamns gator krävde handling mot klimatförändringarna, handlade tiotalet mest om att skjuta problemen på framtiden – med argument om att krisen kunde lösas med hjälp av marknaden, nya tekniska lösningar, och klimatkompensation för de som hade råd. Trots det hopp som demonstrationerna under det senaste året innebar är det enda som politiker-na åstadkommit under det förlorade årtiondet bara att förskjuta ambitionerna till helt otillräckliga nivåer.

På samma sätt ställdes de ekonomiska problemen på framtiden. Att rädda banker, sänkt ränta, ökning av statskulder och privata lån, kvantitativa lättnader, höjda bonusar och profiler i finanssektorn, mer fiktivt kapital, och än mer åtstramningspolitik var åtgärder som helt enkelt tidsmässigt tänjde ut de bakomliggande problem som var orsaken till finanskraschen 2008.

Det var också en kris i krishantering. Det fanns inga användbara verktyg i den nyliberala verktygslådan för att lösa finanskrisen eller klimatföränd-

ringarna. Likaledes som keynesiansk politik förlorade sin legitimitet på 1970-talet, när stora statliga investeringar bara riskerade att driva på inflationen, kunde ekonomin inte heller nu räddas inom det nyliberala paradigmet. Trots att keynesianska investeringar (2008-2010) och neoliberal politik tillfälligt hade räddat systemet behövdes något annat för att verkligen lösa de underliggande problemen.

COVID-19 som "kreativ förstörelse"

Ekonomiska kriser löses effektivast genom två sammanlänkande processer. Den första, som Marx och marxister betonar, är kapitaldevalvering och kapitalförstörelse som krävs i massiv skala. Enligt till exempel Michael Roberts måste lågkonjunkturen vara tillräckligt djup för att lönsamheten ska återupprättas. Den andra processen som marxister också fokuserar på, och som borgerliga ekonomer uppfattar som en självklarhet från ovan, är att kriser löses i takt med att nya sätt att organisera ekonomin, nya klassrelationer, ny teknologi och nya regelverk ersätter de gamla.

FOTO: Centers for Disease Control and Prevention/Wikipedia

Aldrig förr har kriser som orsakats av människan återkommit med en sådan konsekvens och regelbundenhet.

Ekonomer, politiker och experter i mittfåran hyllar det faktum att kapitalismen faktiskt överlever kris efter kris. Denna kreativa förstörelse anses visa hur vital, innovativ och kreativ kapitalismen verkligen är. Men då ignoreras ofta den föregående processen – kapitalförstörelsen. Den stora depressionen löstes inte genom ny teknologi, keynesianism eller nya investeringar, den löstes främst genom andra världskrigets massförstörelse. Det var det huvudsakliga skälet till den efterföljande boomen. Krisen på 1970-talet löstes på ett jämförelsevis mer "humant" sätt, genom att bland annat krossa fackför- eningar, skapa arbetslöshet, alstra fattigdom och introducera slavliknande arbetsförhållanden i tredje världen. Större ekonomiska kriser är helt väsentliga för att kapitalismen ska fungera och långsiktigt överleva, det var därför Marx såg dem som en våldsam lösning på existerande motsättningar. På så sätt är det både en faktisk kris och en (tillfällig) lösning på kapitalismens underliggande problem.

För Karl Kautsky var den ekonomiska krisen en *memento mori* - en påminnelse om döden. Historiskt har kapita-

listiska kriser dock aldrig varit någon påminnelse om den kapitalismens död som Kautsky tålmodigt väntade på. Tvärtom har de varit nödvändiga för att hålla systemet vid liv.

Här följer vad som vid första anblick förefaller vara ironiskt, men som vid en närmare titt är ganska deprimerande: de ekonomiska och ekologiska katastrofer vi bevittnar idag – inklusive fattigdom, arbetslöshet, hemlöshet och massdöd – är inte bara en kris för det kapitalistiska systemet, det utgör också lösningen för många av de problem som det rymmer.

COVID-19 gjorde vad den härskande klassen inte ville eller hade något intresse av att göra: den gjorde slut på nyliberalismen. Efter flera årtionden av privatiseringar, ”frihandel”, just-in-time-produktion och åtstramningspolitik var sjukvårdssystemen i många länder i alltför uselt skick för att kunna ta sig an denna nödsituation. Den kapitalism som träder fram på andra sidan kommer att vara annorlunda från den vi hade innan krisen.

COVID-19 är den kreativa förstörelse som kommer att hjälpa kapitalismen att blomstra i framtiden. Det är rubbat, men när pandemin är över kommer ekonomin att återigen gå in i nya cykler av tillväxt, bubblor och sammanbrott, om vi inte lyckas sätta stopp för det. Nya affärsverksamheter kommer att blomstra, och nya kapitalister kommer att finna nya sätt att exploatera och underkuva arbetare – och allt detta kommer att ske på en allt varmare planet.

Kapitalistkris

Vi lever i kristider och det är kapitalismens kristider. Det betyder att processer och maktrelationer inom kapitalismen orsakar krisen vi nu genomlever, men inte på något mekaniskt eller deterministiskt sätt, utan på så sätt att vi inte kan förstå någon av kriserna utan att också förstå det kapitalistiska system som de är en del av.

COVID-19 skulle uppenbarligen också kunna dyka upp i ett helt annat ekonomiskt system. Detsamma gäller, i alla fall hypotetiskt, för klimatförändringar. Och alla tänkbara privata och samhällseliga problem som finns är uppenbarligen inte en följd av kapitalismen. Men kapitalismen bär med sig avgörande förändringar. Aldrig förr har kriser som orsakats av människans återkomst med en sådan konsekvens och regelbundenhet. Det borde inte vara någon överraskning för oss eftersom kapitalackumuleringen och den ständigt exponentiella tillväxten systematiskt skapar och göder kriser på ett sätt vi inte har sett maken till tidigare.

Aldrig förr har samhällsekonomin varit beroende av att skapa ekonomiska och ekologiska kriser för att kunna överleva.

Även om COVID-19 hade kunnat uppstå även under andra omständigheter orsakas den ökande mängd epidemier vi nu bevittnar av det enkla faktum att en ekonomi som baserar sig på evig exponentiell tillväxt ofrånkomligen kommer att sätta naturen under starkt tryck: genom storskalig industriell djurhållning, urbanisering, och ökat resande, liksom de sociala och ekonomiska förändringar som följer av den globala uppvärmningen.

Kriser och deras klass

John F Kennedy sa en gång att det kinesiska ordet för kris består av två tecken, varav det ena betyder fara och det andra möjlighet. Även om det var usel kinesiska, så fortsätter ändå många socialister att se på kriser med hopp och tillförsikt. Men Kennedys ”kinesiska ordspråk” döljer krisens klasskaraktär. Uttrycket ”låt aldrig en rejäl kris gå till spillo” (som vanligtvis tillskrivs Winston Churchill) innehåller samma klassmässiga tvetydighet.

Som socialister måste vi ställa oss frågan ”fara och möjlighet för vem?” Det faktum att kriser som sker under kapitalismen bär på klassmässiga särdrag borde inte förvåna oss det minsta. Det är trots allt så att kriser, såväl ekonomiska som ekologiska, är en del av kapitalismens självklara väsen.

Kriser under kapitalismen är inte något som sker för att något gick fel inom systemet, det sker eftersom allt är precis som det ska vara. Så länge varje kapitalist gör vad som förväntas (och krävs) av honom/henne som kapitalist, så kommer vi att få se fallande profitkvoter, överproduktion, förstörelse av ekosystem och accelererande klimatförändringar.

Kapitalismens kriser slår alltid hårdast mot de fattigaste, de rasifierade, de marginaliserade. Medan rika personer kan gå i konkurs och förlora miljoner blir följderna väsensskilt annorlunda för arbetarklassen (då de i värsta fall får betala med sina liv). Det är värt att hålla i minne att inte en enda högre tjänsteman på Wall Street hamnade i fängelse efter 2008.

Kapitalistklassen är också den klass som orsakar krisen. Det kan man enkelt se i relationen till klimatförändringarna, där 100 företag orsakar 70 procent av den totala mängden utsläpp globalt. Men den klass som faktiskt ackumulerar kapital måste hållas ansvarig när det ekonomiska systemet

kraschar. Också ur ett ekologiskt konsumtionsperspektiv orsakar de rika mycket mer skada än någon annan.

På precis samma sätt som det kapitalistiska systemet behöver kriser för att överleva så behöver kapitalistklassen som klass återkommande ekonomiska kriser och en alltmer ohållbar relation till naturen, för att kunna överleva. Kapitalistklassen har historiskt sett inte bara bibehållit sin hegemoni genom att exploatera och underkuva arbetare, vilket också är sant, utan också genom att hantera och utnyttja den kapitalistiska krisen som sådan.

Mot krisen

Nu, mitt i Coronakrisen, talar många inom vänstern om den som en möjlighet, inte minst när privatiseringar och just-in-time-produktion kritiserar och till och med högerregeringar spenderar statliga pengar i mängder.

Kristider är osäkra tider när saker och ting snabbt förändras. Och säkerligen kan privatiseringarna och nyliberalismen kritiserar i krisens kölvatten. Men är detta verkligen en möjlighet för arbetarklassen och socialistiska rörelser? För det första har kriser historiskt sett inneburit färre ”möjligheter” för arbetare, slavar, rasifierade, och särskilt för kvinnor och småskaliga jordbrukare, och så vidare. Snarare har kriser inneburit arbetslöshet, fattigdom, hemlöshet, dålig hälsa och ofta döden. För enskilda kapitalister kan krisen ha förödande konsekvenser, men för kapitalistklassen i stort är det de som kommer att kunna dra fördel av möjligheterna.

För det andra får man det att låta som en fotbollsmatch eller en pokeromgång när man säger att kris är det samma som möjlighet: där man med tur och skicklighet kan utmanövrera motståndaren och få övertaget.

En skribent på *The Correspondent* (12.01.2015) ställde frågan om jordbävningen på Haiti 2010 också var en ”ny, fräsch möjlighet”, kanske till och med ”det bästa som någonsin hänt Haiti?” Runt 200 000 människoliv gick till spillo i den jordbävningen, och den stora majoriteten var fattiga, varför den har kallats en ”klassbävning”. Kunde man inte med samma logik säga att slavhandeln var en möjlighet för svarta (en av deras ättlingar blev ju president) och var inte koloniseringen en möjlighet för de koloniserade folken (de fick ju järnvägar)? Bara fascister eller en psykopater svarar ja på sådana frågor. Coronaviruset kommer troligen att döda hundratusentals om inte miljoner människor, inte minst fattiga arbetare i tredje världen; miljoner andra kommer

drabbas av den nuvarande ekonomiska kraschen, och sedan – icke att förglömma – de fruktansvärda mänskliga konsekvenserna av den globala uppvärmningen. Är detta verkligen gyllene möjligheter?

Enligt den jugoslaviske ekonomen Rikard Stajner står mänskligheten framför allt inför två pålägsamma prövningar: krig och kris. Detta är ett grepp jag ser som mer fruktbart. Istället för att betrakta kriser som möjligheter bör vi förstå både ekonomiska och ekologiska kapitalistiska kriser på samma sätt som vi förstår krig, hunger, slaveri, etc. Dessa kriser är inget vi ska utnyttja, det är något vi ska bekämpa.

Uppenbarligen sker förändringarna utifrån i en helt annan takt under en kris, och givetvis måste vi hantera krisen och styra dess konsekvenser på bästa tänkbara sätt (precis som vi försöker hantera politik i en mer progressiv riktning). Men det skärper vår analys om vi definierar själva krisen som vår fiende.

Det är intressant att Stajner sammankopplar krig och kris, inte minst ur ett historiskt perspektiv. För socialister på 1910-talet var revolutionen inte bara möjlig genom en direkt klasskamp mellan arbetare och kapitalister. Det var också avgörande för att få slut på (eller förhindra) de kapitalistiska (imperialistiska) krigerna. Idag måste vi parallellt med den vanliga klasskamp som vi organiserar på våra arbetsplatser, i våra kvarter, etc. också bjuda motstånd mot den kapitalistiska krisen. Den socialistiska kampen måste agitera för att få slut på krisen, vilket betyder att få ett slut på dess orsaker.

Klasskampen måste riktas mot klassen som skapar och lever av kapitalismens kris. Kapitalistklassen måste hållas ansvarig för att ha upprätthållit och försvarat ett system som låter fattiga människor dö för att det själv ska kunna fortsätta existera. Detta är den klass som äger och kontrollerar kapital. Det fokus vi har haft på kulturella skillnader mellan så kallade arbetare och medelklassen är idag mer politiskt irrelevant än någonsin. Nu måste arbetarklassen i dess bredast tänkbara bemärkelse bekämpa den klass som har skapat krisen.

I kärnan av vår socialistiska kamp måste vi ha ett klasskrig mot den kapitalistiska krisen – och mot den klass som skapar den. <<

Ur *International Viewpoint* 6 april, 2020
Översättning: Jakob Sandberg

Två läsningar av Joker

I Todd Phillips film *Joker*, får vi följa den misslyckade ståuppkomikern Arthur Flecks transformation till ärkeskurken Jokern. Men lika mycket som filmen målar ett rörande psykologiskt porträtt av Jokern skildrar den **1980-talets nyliberala härjningar och dess konsekvenser**. I varsin text närmar sig Catharina Thörn och Tobias Pontara Arthur Fleck och det Gotham han lever i.

”Dom skiter i såna som dig, Arthur. Dom skiter i såna som mig också.”

Vi ser huvudpersonen sitta vid ett sminkbord i en lokal för hyrclooner. I bakgrunden hörs en radio där ett nyhetsankare berättar att sopstrejken går in på sin artonde dag med tusentals sopor som samlats på hög i staden. Hälsoministeriet har utlyst undantagstillstånd för första gången på decennier. Spridda röster intervjuas som talar om hur sopansamlingarna påverkar kundernas möjligheter att ta sig in i affärerna och att även stadens finare områden börjar se ut som slum. En intervjuad man menar att nationalgardet borde kallas in och rensa upp. Samtidigt sitter Arthur Fleck och sminkar sin clownmask för nästa arbete. Han studerar sitt ansikte i spegeln och drar upp munnen till ett leende. Det konstgjorda leendet varar inte länge, kort därpå drar han istället mungiporna nedåt i en ledsen min. Kameran fångar en tår som rinner ned längst med kinden och förstör sminket runt ögat.

Redan innan *Joker* haft premiär hösten 2019 var den föremål för en infekterad debatt. Att den ökände superskurken och kaosmakaren Joker från Batman-filmerna skulle ges en bakgrundshistoria väckte farhågor om glorifiering av ensamma vita mäns våld. Och även om filmen rider på de senaste årens uppsving av superhjältefilmer, som produceras i strid ström med enorma budgetar och ständigt nya publikrekord, överskrider den genrens gränser, ja rent av använder sig av genren för att vända på perspektiven.

ARTIKELFÖRFATTARE

Catharina Thörn

är docent i kulturstudier vid Institutionen för Kulturvetenskaper vid Göteborgs Universitet. Hon forskar om stadsutveckling och ojämlikhet.

BILD. Joaquin Phoenix som Arthur Fleck i filmen *Joker*.

Där Batman-filmerna hyllar rikemanssonen Bruce Wayne, alias Batman, för hans högteknologiska prylar och förmåga att på smarta sätt fånga skurkar på egen hand – placerar Joker sin huvudkaraktär i ett Gotham präglad av strejker, accelererande ojämlikhet och nedskärningar i offentlig sektor. Och medan Batman-filmerna drivs framåt av sina snygga actionsscener, biljakter och spektakulära slagsmål berättas historien om Arthur Fleck, alias Joker, med en socialrealistisk underton där ensamhet, fattigdom och våld känns in på bara kroppen. Joker är ingen superhjältefilm – det är istället en historia om klass, utanförskap, nedskärningar och uppror. Bytet av klassperspektiv ger också en helt annan bild av det mord, som enligt Batman-mytologin skapade Batman, rånmordet på Bruce Waynes föräldrar då han bara var ett barn. Föräldrarna mördades på en gata när de var på väg hem från ett teaterbesök – ett slumpartat rånmord som ger en bild av en stad präglad av godtyckligt våld och otrygghet. Mordet kommer sedan att bli den vuxne Bruce Waynes drivkraft att rensa stadens gator från kriminella. I *Joker* porträtteras istället Bruce Waynes far, Thomas Wayne, som en arrogant överklassman som mördas av politiska skäl under ett upplopp vid filmens slut.

Filmen kan också ses som en kontrafaktisk historia om staden New York som genomgick ett nyliberalt stålbad på 1980-talet med nedskärningar inom offentlig sektor och ökande arbetslöshet. Regissören Todd Phillips har varit mån om att placera Arthur Fleck i klassiska New York miljöer vid 1980-talets mitt och vi får följa honom på veckovisa besök till socialkontoret, i nedklottrade tunnelbanor och uppför den långa trappan till det slitna hyreshuset där han delar lägenhet med sin mor. Och när Arthur Fleck begår sin första våldshandling är den inspirerad av verkliga händelser, men återigen skildrat med ett annat klassperspektiv. 1984 sköt Bernhard Goetz fyra unga afro-amerikanska män i New Yorks tunnelbana efter att de trakasserat honom. Skjutningen fick en enorm uppmärksamhet och Goetz kom att hyllas av vita konservativa som hävdade rätten till självförsvar och nödvändigheten att bära vapen. Händelsen anses också haft stor betydelse för införandet av New Yorks hårdföra nolltolerans mot brottslighet – en strategi som kritiserats för att gynna den vita medelklassen på bekostnad av fattig svart arbetarklass.

I *Joker* har de fyra afro-amerikanska männen bytts ut mot tre vita berusade

”

Filmen kan också ses som en kontrafaktisk historia om staden New York som genomgick ett nyliberalt stålbad på 1980-talet med nedskärningar inom offentlig sektor och ökande arbetslöshet.

överklassmän som först trakasserar en kvinna för att sedan ge sig på Arthur Fleck som i tumultet skjuter en av dem för att därefter, mer överlagt, även skjuta de två andra. I filmen blir inte Arthur Fleck likt Bernhard Goetz hyllad av konservativa grupper för sin rätt till självförsvar – här blir istället skjutningen den utlösande faktorn som startar ett uppror bland Gothams fattiga.

Så kan också Joker ses som en film om dödläge och transformation. Vid ett möte med sin socialarbetare får Arthur veta att nedskärningar i offentlig sektor tvingar socialkontoret att lägga ned. Han blir därmed av med såväl sina samtalssessioner som sina mediciner. Socialarbetaren konstaterar torrt: ”Dom skiter i såna som dig, Arthur. Dom skiter i såna som mig också.” Som väntat slutar det inte väl för Arthur. Han förlorar sig till sitt nya alias som våldsvreckare, inlåst på mentalsjukhus. Det som framstod som en väg ut visade sig vara en återvändsgränd. <<

Vem är egentligen Arthur Fleck?

Vid en första anblick framstår han mest som ett stycke sedimenterad filmhistoria, som en man vars personlighet består uteslutande av karaktärsdrag hämtade från rollkaraktärer i andra filmer. Det tvångsmässiga och glädjelösa skrattet har sin tidigaste cinematiska förlaga i den stelopererade och evigt leende lord Gwynplaine i Paul Lenis stumfilmsmelodram *The Man Who Laughs* från 1928. Det vårdslösa lekandet med pistoler hemma i vardagsrummet och dragningskraften till det dödliga våldet känner vi igen från den ökände anti-hjälten Travis Bickle i Martin Scorseses *Taxi Driver* (1976). Med den genuint osympatiska Rupert Pupkin i *King of Comedy* (Scorsese, 1982) delar Fleck flera särdrag: båda bor ensamma med sin mamma, båda är fixerade vid tanken på att slå igenom som stå upp-komiker och liksom Pupkin hänger sig Fleck åt ett dagdrömmeri som gränsar till det patologiska.

ARTIKELFÖRFATTARE

Tobias Pontara

är professor i musikvetenskap vid Göteborgs universitet. Han har nyligen givit ut boken *Andrei Tarkovsky's Sounding Cinema: Music and Meaning from Solaris to The Sacrifice* (Routledge 2020).

Men Fleck är inte bara summan av andra rollkaraktärens egenskaper. Faktum är att han skiljer sig ganska markant från sina föregångare. Till skillnad från den narcissistiske och manipulative Pupkin är Fleck en i grunden känslig och omtänksam person. Och den dragning till dödligt våld han delar med Bickle är, åtminstone till att börja med, mer ett resultat av olyckliga omständigheter än av den egenmäktiga rättskipning som utmärker Bickle. Likheterna är kanske störst med Gwynplaine, men i Flecks liv saknas helt den sociala trygghet som Gwynplaine trots allt åtnjuter genom kärleken och omtanken från den blinda Dea.

I ett Gotham präglad av avgrundsdjupa orättvisor och tilltagande politiskt kaos står Fleck illa rustad - socialt och ekonomiskt - men kanske mest av allt psykologiskt. I den aura av hudlöshet och närmast brutala ensamhet som utstrålar från honom framstår det tvångsmässiga skrattet som den ultimata förbannelsen. Inte bara skrämmer det bort människor runt omkring honom. Det blockerar även varje försök att ge uttryck åt den vulkaniska själsliga smärta som kokar inom honom. Sittande vid sin adoptivmor Pennys sjuksäng konstaterar Fleck att han inte varit lycklig en enda minut av sitt liv. Trots det kan ”Happy”, som hans adoptivmor kallar honom, inte gråta.

Men vart tar då all den sorg, smärta och förtvivlan vägen som kvävs av det glädjelösa skrattet?

I filmen finns en stark antites till såväl Jokerns våldsamma handlingar och kompulsiva skrattande som den våg av kollektivt (och på många sätt berättigat) hat mot de rika som sveper genom Gotham. Denna antites kommer till uttryck i Hildur Guðnadóttirs musik i filmen, en musik som kännetecknas av ett återkommande tema i vilket den lilla tersen spelar en helt avgörande roll, alltså det musikaliska intervall som i den västerländska musiktraditionen utgör kärnan i tonarter av mollkaraktär. I en klangdräkt dominerad av djupa stråkar bildar detta ”molltema” en ljudande fond av bråddjup förtvivlan till de skeenden som utspelar sig framför ögonen på oss. Musiken erbjuder oss på detta sätt omedelbar auditiv tillgång till ett underkuvat inre hulkande, en bortträngd subjektivitet som inte bara är Flecks egen utan i vidare mening även tillhör det alltmer urspårade samhälle han är en del av.

Efter att Fleck har begått sina första tre mord på de unga Wall Street-killarna i Gothams tunnelbana uppsöker han en offentlig toalett där han utför en på samma gång stilerad och extatiskt hänförande dans. Märkligt nog är det

också i denna scen han kommer Guðnadóttirs musik som närmast. För här förvandlas plötsligt cellons tungsinta mollters från att vara kommenterande bakgrundsmusik till att istället omsluta den nyblivne mördarens improviserade ritual i ett skyddande hölje av emotionell innerlighet. Det dödliga våldet på samma gång motsägs och berättigas av den överväldigande estetiska kraft som strömmar genom musiken och genom dansens rörelse. Scenen är helt central i filmen, för vad vi här bevittnar är den transfigurationsakt i vilken den obetydliga, osynliga och försynte Fleck ömsar skinn och blir till den fruktade Jokern.

Genom sina våldsdåd hamnar Arthur Fleck i händelsernas centrum och utan att han själv helt förstår det förvandlas han succesivt till en ledargestalt för den uppretade folkmassan och det eskalerande klasskriget mot Gothams ekonomiska elit. Liksom Pupkin och Bickle får han mot slutet av filmen uppleva hur hans djupa längtan efter att bli sedd går i uppfyllelse. Scenen där Jokern, stående på en brinnande polisbil, tar emot den entusiastiska massans hyllningar är på samma gång intensivt rörande och djupt beklämmande. Och även om filmen avslutas med att huvudpersonen åter spärras in på mentalsjukhus så vet ju alla superhjärte- och serietidningsälskare att Jokerns storhetstid ligger framför honom. Det är alltså när den känslige och omtänksamme Arthur Fleck tar det avgörande steget och blir till den amoraliske Jokern som framgången och känslan av tillhörighet infinner sig.

Men trots den intensiva närvaron i den transfigurativa ”toalettscenen” är det också här Fleck och det samhälle som hyllar honom slutligen lämnar musiken bakom sig. För det tragiska och på samma gång ömsinta anslaget i denna musik är lika oförenligt med det råa våldets i grunden fascistiska estetik som med den förfalskade glättighet vilken representeras av den cyniske programledaren Murray Franklin (en karaktär som, snarare än Fleck, tycks vara Ruperts Pupkins egentliga arvtagare). Den lågmälda närvaro som genomsyrar Guðnadóttirs musik är inte bara ett uttryck för Flecks inkapslade känsloliv, utan även en bortträngd politisk kraft, en politisk subjektivitet, som pressats ut i det individuella och kollektiva medvetandets yttermarker. För oss som åskådare är musiken desto mer påtaglig. Det är vi som får ta del av den existentiella närvaro som människorna i Gotham City tycks ha förvisat från sin livsvärld. Nu när vi sitter hemma i självvald eller påtvingad karantän kanske vi till och med börjar lyssna till den bortträngda musiken i vår egen värld. <<

I ett Gotham präglad av avgrundsdjupa orättvisor och tilltagande politiskt kaos står Fleck illa rustad – socialt och ekonomiskt - men kanske mest av allt psykologiskt.

Tre perspektiv på kvinnor och strejk

Under de senaste åren har massiva kvinnostrejker svept över världen. Kvinnor i bland annat Spanien, Argentina, Schweiz, Italien och Tyskland (och ett femtiotal andra länder) har samlats och protesterat mot frågor som berör inskränkt aborträtt, våld mot kvinnor, nedmontering av välfärden och kvinnors obetalda/underbetalda betalda arbete. Kvinnor som strejkar, samt kvinnostrejken som sådan - som präglas av att uttryckligen sätta kvinnans specifika roll i produktion och reproduktion i centrum - är emellertid inte någonting nytt. I texterna nedan möts tre ingångar till temat.

Svenska kvinnor som strejkar: ett historiskt perspektiv

Eva Schmitz diskuterar historiska fall av kvinnor som strejkar och pekar på hur kvinnor, trots antagandet om motsatsen, har varit synnerligen aktiva strejkare.

Strejk var ett av de viktigaste vapnen för det växande industriproletariatet i deras kamp för högre lön, kortare arbetstid, bättre arbetsvillkor och rätten att organisera sig i en fackförening när det kapitalistiska produktionsättet fick sitt genombrott i slutet av 1800-talet. Fackföreningsrörelsens uppkomst var ofta ett svar på arbetarnas spontana strejkorganisering. År 1928 antogs Kollektivavtalslagen

som innebar att det blev förbjudet att strejka under en avtalsperiod. De strejkande kunde dömas till böter och fackföreningar fick inte stödja strejkande arbetare. Med 1970-talets så kallade vilda strejker skulle denna strejklag skärpas ytterligare.

De kvinnliga arbetarna utgjorde mellan 16 - 20 procent av industriproletariatet åren 1900-1930. På orter där textilindustrin dominerade kunde de utgöra cirka 50 procent av det totala antalet industriarbetare. Det var främst ogifta kvinnor som arbetade inom industrin men många av dessa var också mödrar och hade därmed ett försörjaransvar. Men ideologin om mannen som familjeförsörjare var dominerade och motiverade därmed kapitalet att betala lägre lön till de kvinnliga arbetarna. Som bryggeriarbeterskan Anna Johansson Visborg uttryckte saken: "...vad som irriterade oss arbeterskor mer än några svårigheter och bekymmer, var att våra manliga kamrater skulle ha mer än dubbelt så mycket betalt som vi, fast vi gjorde precis samma arbete. De fick 16 kr i veckan, vi fick 7:50. Det var dock lika dyrt för oss att leva som för dem".

Trots dessa orättvisor så skapade nu för första gången i historien möjligheter för kvinnan att bli ekonomiskt oberoende. Den ryska bolsjevikerna Alexandra Kollontaj skrev att det som mest bidrog till att radikalt förändra familjevanorna "var utan tvekan det allmänna spridandet av lönearbetet bland kvinnorna".

BILD. Kvinnokamp 1974.

Historikern Elisabet Fox Genovese hävdar att "det borgerliga samhället erbjöd kvinnorna inte bara en ny, individualistisk modell utan också förut otänkbara möjligheter till faktisk jämlikhet med männen", samtidigt som hon betonar att den borgerliga ideologin och de kapitalistiska samhällsförhållandena reste få hinder för kvinnornas individuella utveckling. Istället samverkade en kombination av sedvänjor och modern vetenskap för att rättfärdiga kvinnornas underordning.

Strejken blev vapnet det kvinnliga industriproletariatet använde sig av i kampen för en ekonomisk självständighet. Den fackliga organisationen bland dem var relativt låg kring förra sekelskiftet och många strejker utlöstes spontant utan att de fått godkänt från fackföreningen. En del utlöstes av att arbetarkvinnorna gick in i de fackliga organisationerna och krävde av dessa att driva kvinnornas krav i avtalsförhandlingar. När arbetsgivaren inte godkände deras förslag, beslutade arbeterskorna att gå

ut i strejk. Kvinnorna strejkade både själva och tillsammans med sina manliga arbetskamrater. I några konflikter gick de ensamma ut i strejk medan de manliga arbetarna stannade kvar i fabriken.

I denna klasskamp visade de kvinnliga arbetarna en militans och hängivenhet som kontrasterar mot många av deras fackförbunds uppfattning om arbeterskorna som ett problem - att de är svåra att organisera, att de är ointresserade och osolidariska. Perioden från 1890 till början av 1930-talet gick murarsmäckor (kvinnlige hantlangare till murare), textilarbeterskor, bryggeriarbeterskor, tobaksarbeterskor, bokbinderiarbeterskor, chokladarbeterskor, telefonister, butiksbiträden, gummiarbeterskor, sömmerskor med flera ut i en omfattande klasskamp. De flesta var ännu inte organiserade i fackföreningar, men fann snabbt en organisatorisk förmåga till att leda dessa strejker genom bildandet av ekonomiska kommittéer, strejk- och underhandlingskommittéer.

ARTIKELFÖRFATTARE

Eva Schmitz

är före detta sociolog, telemontör och ungdomsvårdare. Hon har bland annat skrivit böckerna *Kvinnor, Kamrater - kvinnans roll i arbetarrörelsens uppbyggnad till slutet av 1930-talet* samt *Systemskap som politisk handling: kvinnors organisering i Sverige 1968 till 1982*.

FOTO: Ragnhild Haarnstad

bland kvinnliga arbetare under denna period var textilarbetarstrejken 1931. 34 000 textilarbetare var ute i strejk, därav 75 procent kvinnor, med krav på 25 procents löneförhöjning. Arbetsgivarna svarade med ett bud på 10 procent lönesänkning. Efter två månaders strejk skrev Textilarbetarförbundet på ett avtal som innebar lönesänkningar. Klasskampen bland de kvinnliga arbetarna under perioden 1890 till början av 1930-talet hade stor betydelse för höjning av deras löner. Men behovet av kamp kvarstod och inte minst gällde det för de lågavlönade kvinnliga arbetarna. Åter blev strejken ett viktigt vapen och det blev ASAB-städerskorna som under mitten av 1970-talet gick i spetsen för dessa kvinnor följt av Brasonsömmerskornas strejk. Strejkerna handlade om rätten till en lön att leva på, att vara ekonomiskt oberoende och ett människovärde. ”Vi ska inte be våra män om vartenda öre utan kunna försörja oss själva.” Brasonsömmerskorna berättade att många av dem tvingades söka bidrag då det inte gick att leva på den låga lönen. ”Vilka karlar skulle acceptera denna lön. Men det är väl tack vare att det är kvinnor och vi varit tysta och inte vågat göra något”.

ASAB-städerskorna strejk var också en kamp mot byråkratin inom fackföreringsrörelsen som såg den pågående arbetarradikaliseringen som ett hot. Denna byråkrati var inte heller beredda på att deras kvinnliga medlemmar skulle ta initiativ, organisera sig självständigt och säga ifrån. Ombudsmännens och förbundsstyrelsernas agerande visade på en nedlåtande kvinnosyn. Trots decennier av kamp för kvinnors rättigheter var det nästan som tiden stått stilla hos deras förbund. Inez från Borlänge berättar om mötet med Fastighetsanställdas förbund: ”Vi talade om hur dåligt vi tjänade och då bemöttes vi av ett hånskratt. Han sa att om du tycker att du tjänar så dåligt så tycker jag att du ska sluta. De orden glömmar jag aldrig – och jag tänkte att detta ska vara facket”.

Kampen handlade också om strejkrätten. SAF försökte få ett stopp på vågen av vilda strejker och uppmanade sina medlemmar att anmäla strejkande arbetare inför Arbetsdomstolen. ASAB-städerskorna i Skövde blev avskedade och AD slog våren 1975 fast att ASAB hade rätt att avskeda dem då de vägrat gå tillbaks till jobbet. Opinionsen för de strejkande var dock så stark att ASAB såg sig tvungna att återanställa de strejkande. Brasonstrejken i Gällivare fick aldrig lika stor uppmärksamhet. Företagsledningen valde att vänta ut domen mot städerskorna och när den kom avskedades de sömmerskor som strejkat i åtta veckor. I Bangladesh, Kambodja och andra länder fortsätter de lågavlö-

nade textilarbeterskorna sin kamp idag. Att en strejk har betydelse, oavsett utgång, sammanfattas väl med några ord från Ines Arnesson från Borlänge:

Fast det var en vild strejk fick vi igenom våra krav. Men det var också en kamp för att visa att kvinnor, och i detta fall städerskor, hade ett eget värde och kunde ställa krav för bättre villkor. Strejken betydde mycket för många kvinnor. Att vi klarade upp det har också sin betydelse. Detta trots att vi hade dåligt stöd från facket. <<

De nya internationella kvinnostrejken – en introduktion

Evelina Johansson Wilén skisserar konturerna av dagens kvinnostrejker.

2016 mobiliserades en stor del av den polska befolkningen i protest mot det lagförslag som hade som syfte att göra den redan väldigt restriktiva abortlagstiftningen i landet till en lagstiftning som kort och gott innebar en nolltolerans för aborter. Ett upprop på Facebook resulterade i en lista med 240 000 namn som skickades in till det polska parlamentet. Den tredje oktober samma år anordnades en kvinnostrejk med över 150 000 deltagare. Strejken, som fick namnen ”Black Monday”, ägde rum i mer än 100 städer och var politiskt framgångsrik. Efter de massiva protesterna drog parlamentet tillbaka förslaget och i dag är synen på abort i Polen radikalt förändrad. Medan endast 37 procent av den polska befolkningen var för en mindre restriktiv aborträtt innan protesterna 2016, tycker nu hälften av befolkningen att abort ska vara fri för kvinnor, oavsett motiven till ingreppet. Samma år inspirerades kvinnor i Sydkorea av den polska rörelsen och protesterade mot abortlagstiftningen i landet under banderollen ”svarta protester”. Även i Mexiko och Argentina initierades stora protester. Strejkerna hade emellertid ett annat fokus än i Polen och Sydkorea, då de främst riktade

En av de första strejkerna bröt ut bland 400-500 väverskor vid flera textilfabriker i Norrköping år 1890. ”Vi strejka ej av lust utan av nöd. Vi kan aldrig återvända till arbetet på andra villkor än dem vi meddelat”. Efter tre veckors strejk fick de genom kravet på högre lön. Trakasserier från förmännen gentemot de kvinnliga textilarbetarna var vanliga och kvinnorna svarade ibland med strejk för att bli av med denne.

En strejk resulterade ofta i att de kvinnliga arbetarna började organisera sig i sin fackförening. Samtidigt som den också kunde bli en inspirationskälla för andra kvinnokollektiv att börja agera. Vid Chokladfabriken Sture i Stockholm gick 66 kvinnor år 1907 ut i en strejk efter att direktören vägrade skriva på det avtal som fackförbundet lämnat in gällande löner och arbetstid för de kvinnliga arbetarna. Strejken slutade i seger, trots att endast en av de manliga arbetarna anslöt sig till strejken. De oorganiserade arbeterskorna vid Sockerbolaget följde Sturekvinnornas

strejk och bestämde sig för att gå med i facket efter segern. Arbetsgivaren meddelade då att kvinnorna kunde betrakta sig som avskedade om de inte gick ur fackföreningen. Inspirerad av chokladarbeterskornas kamp, lämnade 72 kvinnorna på Sockerbolaget in ett förslag till avtal och gick ut i strejk. Efter tre veckor vann de rätten att tillhöra en fackförening, högre lön och kortare arbetstid.

Kampen för rätten att organisera sig i en fackförening fortsatte in på 1920-talet. År 1922 gick 2 000 unga telefonister ut i strejk för rätten att vara organiserade i Telegrafmannaförbundet. De höll dagliga strejkmöten och organiserade strejkvakter. Efter en vecka fick de igenom sina krav. Klasskampen skärptes under 1920-talet när arbetsgivarna gick i offensiv mot arbetarna och krävde kraftiga lönesänkningar. En grupp som stack ut var sömmerskorna som strejkade återkommande runt om i Sverige under första delen av 1920-talet mot dessa attacker. En av de sista strejkerna

ARTIKELFÖRFATTARE

Evelina Johansson Wilén

är lektor i genusvetenskap vid Örebro Universitet. Hon har skrivit en avhandling om feminism under nyliberala villkor och hon studerar nu samtida kvinnostrejker. Medlem i Socialistisk politik och ingår i Röda rummets redaktion.

uppmärksamhet mot de mord på kvinnor, som benämndes som feminicidio för att visa på det dödliga våldets könade karaktär, som dessa länder plågats av i decennier.

Inspirerade av Polen, Sydamerika och Sydeuropa började kvinnor från ett flertal länder att samarbeta och 2017 såg den första internationella feministiska kvinnostrejken ljuset. Strejkerna presenterades som sociala strejker, vilket innebar att de strejkande kvinnorna uppmanades att avstå från att utföra både lönearbete och hemarbete. Samtidigt öppnade organisationerna upp för olika typer av strejkuttryck, grundat i medvetenheten om att strejk som vapen ofta är mindre tillgängligt för kvinnor som, i betydligt högre utsträckning än män, jobbar inom sårbara sektorer som vård och omsorg. Kraven var även fortsättningsvis delvis platsspecifika. I Schweiz handlade protester mot höjd pensionsålder för kvinnor och en kritik av skattelättnader för företag vilket ansågs slå särskilt hårt mot de statliga sektorer där kvinnor dominerar. I Chile ställdes alla de tidigare nämnda kraven, men frågor om rätten till utbildning, land och boende var också på agendan. I Italien, som fungerar om en transitplats för människor på flykt, har frågan om migranters situation uppmärksamats.

Men trots att rörelserna var platsspecifika så fanns det en gemensam problemformulering där den pågående nedmonteringen av välfärdsstaten samt de konsekvenser som detta får för fattiga kvinnor, arbetarkvinnor och immigrantkvinnor stod i centrum. Genom denna gemensamma grund har de nya kvinnostrejken setts som en frontalattack mot den form av nyliberala "bolagsfeminism" som har växt sig särskilt stark i USA och Västeuropa. Denna form av feminism beskriver feministisk kamp i termer av att "krossa glastak", att ha rätt till samma karriärmöjligheter som män. Den nya feministiska rörelsen som uttrycks i de internationella kvinnostrejken vill istället återuppliva en socialistisk feminism, där man "vägrar att krossa glastak, om det är andra kvinnor och grupper som måste sopa upp splittret". Den nya kvinnorörelsen vill "ändra allt", som banderoller i Spanien deklarerade. Vi kan, skriver Aruzza, Bhattacharya och Fraser i *Feminism för de 99 procenten*, inte fortsätta verka under de "jämlika möjligheternas herravälde" där vi "i feminismens namn ska vara tacksamma över att det är en kvinna och inte en man som underminerar våra fackföreningar, dödar medborgare i drönarattacker eller låser in våra barn i en gränspostering". Istället måste vi "omdefiniera jämställdheten och ge den en antikapitalistisk form". <<

Mytologiseringens kraft och risker – om politiska rörelsenarrativ i de gamla och nya kvinnostrejken

Valgerður Pálmadóttir presenterar historiska fall av symboliska kvinnostrejker och diskuterar hur samtida kvinnostrejker relaterar till de historiska föregångarna genom en form av politisk mytologisering och minnesarbete.

Den nya vågen av en-dags kvinnostrejker som vi har sett de senaste åren har historiska föregångare som har fungerat som inspirationskällor och politisk motivation för de samtida strejkerna. Till exempel har de kvinnostrejker som ägde rum på Island 1975 och i Schweiz 1991 flitigt referats till och hyllats av dagens strejkaktivister och sympatisörer. Strejkerna (både förr och nu) har till stor del varit symboliska i och med att de begränsas till en dag av aktioner, deltagandet har tagit olika former och kraven sträcker sig från att vara mer eller mindre abstrakta till att vara fullt ut konkreta. Deras symbolik befinner sig dock på flera plan, då den också involverar politiskt meningsskapande som sträcker sig över såväl tid som geografiska gränser. Inte minst valet av datum för dessa symboliska kvinnostrejker är symboliskt betydelsefullt. Genom att organisera kvinnostrejker på den internationella kvinnodagen den 8:e mars kopplas de samtida strejkerna till den historiska kvinnokampen och dess internationella karaktär. I de länder där kvinnostrejker har ägt rum på ett annat datum än den internationella kvinnodagen, som på Island och i Schweiz, så har det ändå varit historiskt eller politiskt betydelsefulla dagar. När strejkerna har upprepats så har datumen varit de samma och aktionerna har således i viss mån ritualiserats.

När dagens aktivister refererar till historiska exempel av politiska en-dagslånga kvinnostrejker som fått brett stöd och stor medial uppmärk-

samhet så fungerar det som en kraftig uppmuntran till handling. Samtidigt placeras de egna aktionerna i ett större historiskt narrativ och sammanhang genom hänvisningar till historien. De samtida aktionerna presenteras då inte som isolerade händelser eller strider, utan blir en del av en större kamp som sträcker sig bakåt i tiden. På liknande sätt kan hänvisningar till aktioner i andra länder och världsdelar ge styrka åt idén om kvinnoförtryckets gemensamma aspekter över gränser och därigenom påminna om feminismens transnationella relevans och behovet av internationell solidaritet. Vad som ofta följer är att de historiska aktionerna (eller exemplen från andra länder) som hyllas och mytologiseras när deras radikalitet eller spontanitet lyfts fram är att andra aspekter lämnas därhän. Rörelsenarrativ som sträcker sig genom historien liksom över geografiska gränser är inte ett särdrag för den feministiska rörelsen utan gäller även andra former av politiska protester och sociala rörelser. Rörelseforskare har således studerat hur narrativ om förflutna segrar och kamper upprepas och mytologiseras i form av "minnesarbete" för att skapa mening, samhörighet i nuet och inte minst en kollektiv politisk identitet. På många sätt erbjuder denna mobilisering av historien i form av myter en kraft för rörelserna.

Vad gäller strejkvapnet så anses den för övrigt ha en specifik mytologisk aura – en egen symbolik. Själva idén om generalstrejk – ett totalt arbetsstopp som sträcker sig över flera av samhällets funktioner och produktioner – fungerar, menar filosofen Georges Sorel, som en kraftfull revolutionär myt. Möjligheten att med kollektiv organisering stoppa samhällsproduktionen och därmed med en form av våld tvinga makt-havare till att ta de strejkandes krav på allvar är, enligt Sorel, socialismens själva essens. Detta eftersom generalstrejken som idé så starkt synliggör samhällets faktiska beroende av arbete och vad kollektiv organisering faktiskt kan åstadkomma. De symboliska kvinnostrejken har strävat efter att visa just detta, det vill säga, att uppmärksamma samhällets faktiska beroende av kvinnors arbetskraft, både betald och obetald. I vardagligt språk så brukar vi uppfatta begreppet myt som någonting som inte är sant eller aldrig egentligen har ägt rum, men Sorels förståelse av myt innebär inte att den skulle vara osann. Mytens falskhet eller sanning är inte det viktiga i sammanhanget, utan egenskapen att kunna fungera som en kraftfull och enande idé som berör och blir en inspiration till handling.

Mytologisering har som sagt en potentiell kraft att skapa större sammanhang och politisk mening, och därigenom ena människor i protest och inspirera till handling. Men det finns även negativa aspekter av mytologisering och romantisering av historiska proteströrelser och politiska aktioner. En risk är till exempel att tidigare framgångar lyfts fram och firas som tradition utan tydlig koppling till dagens orättvisor, kamper och politiska klimat. Dessutom kan vi se hur kamper för jämlikhet och rättvisa som går in i historien som lyckade ofta inkorporeras i allmänna framstegsberättelser. Som del av en berättelse om nationens, landets eller regionens framgångar kommer den att bli i allmän ågo och kan till och med användas emot dagsaktuella kamper. På så sätt kan berättelser av historiska kamper användas av makthavare i försöket att ge en storartad bild av nuet jämfört med det förflutna och för att försvara status quo.

Framstegsberättelser används även som del av en marknadsföring av det egna landet eller regionen i internationella sammanhang. Senaste årtionden har vi exempelvis bevittnat hur de nordiska länderna eller Norden som region har framställs som "mest jämställda i världen" med hänvisning till olika internationella indexsiffror och historiska kamper och segrar. Internationella indexlistor fokuserar i sin tur i hög grad på politisk representation och antal kvinnor i lönearbete medan mindre fokus läggs på ojämlikheter och olika villkor bland olika grupper av kvinnor. I Sverige har vi till exempel bevittnat hur en politisk åtgärd som skatteavdrag för hushållsnära tjänster presenteras som en del av en jämställdhetspolitisk åtgärd för att öka jämställdheten i hemmet. Resultatet av denna politik är dock att det oundvikliga hushållsarbetet flyttas till en annan klass av kvinnor.

Parallellt med ritualiserat firande av gamla segrar, liberalfeministisk politik och "jämställdhetsbranding" utåt kan makthavare och kvinnor som tillhör de mer privilegierade samhällsklasserna alltså blunda för aktuella orättvisor på hemmaplan. Rörelsenarrativ, med sin mytologisering och romantisering av förflutna kamper och segrar, är en form av historiebruk som alltid befinner sig i en betydelsebärande kontext och kan lika väl bli del av en avpolitiserings som till en politisering av nuet (eller kan politiseras i olika ideologiska riktningar). Till stor del handlar detta om de politiska perspektiv och den analys som vi väljer att belysa vår värld med, i ett historiskt såväl som samtida perspektiv. <<

ARTIKELFÖRFATTARE

Valgerður Pálmadóttir

är doktor i idéhistoria vid Islands Universitet. Hennes avhandling handlar om kvinnotribunaler från 1970-talet till 1990-talet. Hon arbetar nu med ett projekt om kvinnostrejker på Island.

Dagordning för en klassanalys (del 1)

[Ur *Catalyst*, vol 3, nr 3, hösten 2019. Artikeln grundar sig på en föreläsning vid en minneskonferens för Eric Olin Wright, som hölls i Madison, Wisconsin, 2 november 2019.]

Catalysts redaktionella kommentar: Denna artikel presenterar en dagordning för forskning om en klassanalys som svarar mot den nya situationen i detta århundrade, med flerdimensionella undersökningar av ojämlikhet och globala analyser av förhållandena mellan kapital och arbete. Speciell uppmärksamhet bör riktas mot ekologisk ojämlikhet, arbetarklassens stora olikheter i global måttstock samt den symptomatiska innebörden och politiska konsekvenserna av medelklassens nuvarande position, såväl i det globala syd som det globala norr.

Det fanns en tid när en glänta skymtade i kapitalismens mörka skog, öppnad av vietnameserna och andra antikoloniala rörelser i söder och motståndet i norr mot de koloniala krigen, av uppror bland afroamerikaner och av Medborgarrättsrörelsen, av det franska maj 1968 - en revolution till hälften, den heta hösten i Italien 1969, Unidad Popular i Chile, feminismens frambrytning. Det var den revolterande marxismens tid. Klassanalysen blev en central del av den, i sökandet efter de samhällskrafter som skulle kunna leda världen genom gläntan och bortom kapitalismen. Försök till klassanalys utvecklades i en rad länder. I Europa gjordes de mest genomarbetade ansatserna i Västtyskland av ett marxistiskt kollektiv som kallade sig *Projekt Klassenanalyse*. En nymarxistisk klassteori utvecklades först av den grekisk-franske sociologen Nicos Poulantzas, som var präglad av den althusserianska miljön och dess nyskapande marxistiska teorier. Poulantzas *Politisk makt och sociala klasser* publicerades i samband med majdagarna i Paris.

ARTIKELFÖRFATTARE

Göran Therborn

är professor i sociologi. Från hans digra produktion kan nämnas, *Klasstrukturen i Sverige 1930-1980* och *Kapitalet öveheten och alla vi andra* (2018).

FOTO: Anders Nilsson

Det var vid denna tid som Erik Olin Wright med sina egna ord "kom till marxismen, och valde att stanna" efter sin revolutionära film om schack som student på Harvard.¹ Under sina år som doktorand i sociologi vid Berkeley på 1970-talet skrev han boken *Class, Crisis, and the State* [Klass, kris och staten] (1978), som snart blev en hållpunkt för periodens marxistiska klassanalys. Ända sedan dess har Wrights arbeten i samtida marxistiska klassteori höjt sig över mängden, och utvecklats genom öppet självkritiska revideringar av hans i grunden konsekventa linje.²

Hans viktigaste teoretiska bidrag var analyserna av klassers flerdimensionella egenskaper – genom begrepp som "motsägelsefulla klasspositioner"

och klassers olika "tillgångar", som egendom, auktoritet och färdigheter. Det tonade fram som en lösning på "gränsdragningsproblemet" i dåtidens marxistiska klassteori, hur skiljelinjen skulle dras mellan arbetarklassen och andra löneanställda klasser eller skikt. Det var ett område med konkurrerande definitioner, mellan en bred sådan som innefattade nästan alla som arbetade åt kapitalet, och en snäv som bara tog med kroppsarbetare i den materiella produktionen. Betecknande nog såg inte Wright detta som en fråga om antingen/eller som skulle avgöras genom postulering, uppbackat av ett eller annat Marx-citat, utan som en empirisk oklarhet som skulle benas upp analytiskt. Han urskiljde positioner med olika stor kontroll över produktionsprocessen och över andras arbete.³

Hans viktigaste teoretiska bidrag var analyserna av klassers flerdimensionella egenskaper – genom begrepp som "motsägelsefulla klasspositioner" och klassers olika "tillgångar", som egendom, auktoritet och färdigheter.

Han kom sedermera att inse problemen med sin första version; beskrivningen av klasspositionernas motsägelsefullhet var oprecis och dess centrala fokus på maktutövning snarare än utsugning var felaktig.⁴ Konsekvensen blev att han utarbetade en tredimensionell uppfattning av klass; i form av ”tillgångar”:

- produktionsmedel och ägandet av dem eller inte
- mängden ”organisatoriska tillgångar” (organisatorisk makt)
- färdigheter/meriter.⁵

Genom sin serie av internationella undersökningar av klasstrukturer, -förhållanden och -medvetande gav han också de mest avancerade och omfattande bidragen i försöken att kartlägga klasserna. Av skäl som jag inte kom mig för att fråga honom om publicerade han aldrig någon sorts jämförande översikt över sina undersökningar i 16 länder, men han publicerade ändå ett antal intressanta, tankeväckande jämförelser mellan Japan, Sverige och USA och mellan Kanada, Norge, Sverige och USA (redovisade i *American Sociological Review*, respektive i *Class Counts* [Klass räknas]). De innehöll beskrivningar av hur klassmedvetandet gestaltade sig olika i Japan, Sverige och USA samt en nyskapande studie av hur de (tillgångsbaserade) klassgränserna kunde överskridas – med avseende på vänskap, familjebildning och generationsöverskridande rörlighet.

Liksom många av hans kamrater från den perioden ville Wright bidra till en återuppbyggnad av marxismen, inte bara ”åberopa den marxistiska traditionen”.⁶ Han tog sin utgångspunkt i den althusserianska strömningen på 1970-talet, drogs därefter från mitten av 1980-talet in i de så kallade analytiska marxisternas krets kring filosofen G A Cohen och den för Wright viktiga matematiska ekonomen John Roemer. Samtidigt ville han etablera sig som marxistisk teoretiker men i form av en typisk kvantitativ amerikansk sociolog, vilket han verkligen lyckades med genom sina enkätanalyser och vilket framgår av det yrkesmässiga anseende han kom att åtnjuta.

Hans sista bok om klass, *Understanding Class* [Att förstå klass], har en vemodig och dämpad ton. Istället för ett återuppbygge av marxistisk teori är tiden av ”stora strider mellan paradigm” slut, och den ska ersättas av ”pragmatisk realism” och en allomfattande ”integrerad klassanalys”. Och efter att ha diskuterat en möjlig kompromiss mellan arbetarklassen och kapitalistklassen, en ”ganska ovis” framtidsutsikt, slutar boken med ett politiskt kapitel om ”icke-kapitalistiska alternativ inom den kapitalistiska ekonomin”.

Mörkret faller och gläntan har försvunnit. Wright frågade sig själv och sina kamrater om det är någon idé med en marxistisk klassanalys om det inte finns något slut på kapitalismen.

Jag är övertygad om att det gör det, men längs andra spår än de vi följde på 1960-, 1970- och 1980-talen.

På 1960- och 1970-talen missade marxister ödesdigert nog att mötas, den unga generationen sociologistudenter och studenter från andra samhällsvetenskaper och den äldre mycket smalare generationen stora historiker – med Eugene Genovese, Christopher Hill, Rodney Hilton, Eric Hobsbawm och Edward Thompson vid frontlinjen i den engelsktalande världen – och andra i Frankrike, den spansktalande världen och Indien. Generationerna kunde ha lärt sig massor av varandra. De gjorde inte det, trots enstaka tillfällen med generationsöverskridande läsande. Det främsta skälet var troligen vetenskaplig akademisk kortsynthet.

Wright studerade faktiskt för Christopher Hill i Oxford. Wright trodde på att teoretisera om empirisk forskning, men varför han valde vanlig akademisk kvantitativ inriktad sociologi för sitt ändamål kan också ha något att göra med det han själv, med nästan unik ärlighet, har kallat ”möjlighet att få stipendier”.⁷ Även om han aldrig hänvisade till sina arbetsuppgifter i Oxford, åtminstone inte i sina böcker, så skrev han redan i början av 1990-talet att han ”nästan alltid upplevde att jag lär mig mer från bra kvalitativ och historisk forskning än från forskning av kvantifieringsbesatta forskare”.⁸

Återkomsten för klass och ojämlikhet – och hur man ska förhålla sig till det

Under 2000-talet har vi hittills sett en häpnadsväckande återkomst för klassbegreppet i den allmänna diskussionen, främst i form av bitter klagan – i det globala norr – över hur medelklassen ”kläms åt”, ”minskar” eller ”försvinner”, och i översvallande hyllningar till dess uppgång och energi i det globala syd. Den omedgörliga arbetarklassen har blivit ett bekymmer för ledarskribenter i *New York Times*. I Storbritannien har klass blivit sociologisk underhållning på BBC.⁹ Detta uppsving för klass innebär inte att det kommer att ske någon övergång från kapitalismen i brådskat. Vad det visar är att klass är en viktig utgångspunkt för att förstå 2000-talets internationella samhälle.

Om klass alltså fortfarande är ett svar, vilken är då frågan? Det är ett svar på två frågor. För det första, varför finns det på samma gång överflöd och fattigdom, privilegier och misär?

För det andra, vilka samhällskrafter kan rubba och omvandla dessa förhållanden?

Den första frågan handlar om ojämlikhet, den andra om samhällsförändringar. Bland 1960- och 1970-talets unga marxister var Wright en av få som intresserade sig analytiskt för båda frågorna. De flesta andra tog kapitalismens ojämlikhet för så uppenbar att den var självklar, som kolonial rasism, till skillnad från patriarkatets och könsdiskrimineringens ojämlikheter, vars invecklade mekanismer feminismen lärde oss måste blottläggas.

Wright utarbetade en grundlig klassanalys över USA:s inkomstfördelning.¹⁰ Med hjälp av en lång rad regressions-ekvationer visade han hur ett enkelt och ofullständigt klasschema (hans undersökningar omfattade småföretagare men saknade data för storkapitalister) utgjorde en relativt stark förklarande kraft. Det mest intressanta var att han visade att klass förklarade mycket mer än den vanliga yrkespyramiden – och att yrkesgrupper med olika status fördelades mellan olika klasser, vilka definierades genom ägande och makt att styra. Wrights analys grävde också i frågor om hur ras och kön samverkade och växelverkade. Hans bok från 1994, *Interrogating Inequality* [Fråga om ojämlikhet], var å andra sidan namnet på en samling ”Essäer om klassanalys, socialism och marxism” mer än en riktad undersökning.

Efter det långa kvartsseket av nyliberalism och marknadsglobalisering från omkring 1980 har båda frågorna återvänt med full kraft, inte bara till den breda politiska diskussionen i media och den akademiska världen. De har också blivit ett bekymmer för den mer upplysta delen av den globala ekonomiska eliten: Världsbanken, Internationella valutafonden (IMF) och Världsekonomet forum i Davos. Thomas Pikettys och hans medarbetares arbete¹¹ har gjort ojämlikhet till ekonomiska vetenskapens hetaste ämne, medan inom sociologin det vaga paradigm ”stratifiering” gradvis förlorar i betydelse i förhållande till studier över ojämlikhet.

Vändpunkterna var den nyliberala globaliseringens rad av krascher – från kraschen i Östasien 1998, via krascher i Sydamerika under det här seklets första år, till finanskrisen 2008 – och deras dramatiska sociala och politiska effekter. Från den blodiga diktaturens fall i Indonesien och omvälvningen av Thailands politik, via en fullständigt komprometterande kollaps för sydamerikanska nyliberala experiment från Venezuela till Argentina, till uppsvinget för obekväma proteströrelser i själva kapitalismens hjärta: Occupy,

För det första, varför finns det på samma gång överflöd och fattigdom, privilegier och misär?

För det andra, vilka samhällskrafter kan rubba och omvandla dessa förhållanden?

Indignados, populism. Rörelserna var av en sammansatt och skiftande social karaktär, men hade utan tvivel ett djupt oroande inslag av arbetarklass. Finanskrisen belyste också den nya klyftan mellan vanliga, konservativa medelklasser, och finansvärldens överklass, vilket gav näring åt en våg av ilska, ibland apokalyptiska, skrifter om medelklassen, med titlar som *Slutet för mellanskikten*¹² och *Slutet för medelklassen i väst*.¹³

Hur ska marxister och alla andra som på allvar är intresserade av jämlikhet och rättvisa samhälleliga förändringar förhålla sig till klass i vårt nya århundrade? Det är, som Wright förutsåg, inte längre en tid av paradigmstrider, men inte heller för försoning och ”integration” av paradigm. Det är inte längre gångbart med klassificerande teoretiserande – åtminstone inte för tillfället. Klassteori står inte högst på dagordningen, varken politiskt eller akademiskt. Å andra sidan finns det för närvarande en bred internationell intellektuell strömning som oroar sig över den ekonomiska ojämlikheten men ännu inte intaget den politiska huvudfrågan, och breda samt varierande internationella diskussioner om klass, som i många länder redan är närvarande i den nationella politiska debatten. Det har knappast funnits ett så stort intresse för förmodade vänsterämnen som klass och ojämlikhet sedan den påvliga omsorgen om den framväxande industriarbetarklassen i Leo XIII:s encyklika [rundskrivelse] 1891, *Rerum novarum* [Om nya frågor].

Jag skulle i detta ögonblick av möjligheter och utmaningar föreslå ett tudelat svar från jämlikhetssträvare. För det första krävs det en fortsatt analytisk utveckling för att frigöra ojämlikhet till ett eget centralt ämne, varken underordnat klass eller det intersektionella samspelet mellan klass, ras och kön – som för inte så länge sedan var ett viktigt framsteg inom forskningen. Det andra är att klyva klassanalysen i två praktiska, underteoretiska riktningar. Ena inriktningen bör vara att koncentrera sig på förhållanden mellan kapital och arbete, med ett globalt perspektiv som utgångspunkt. Förhållandet mellan kapital och arbete är centralt för varje social vetenskap om kapitalismen, och klasskonflikternas samt klassmedvetandets framträdande plats ska behandlas som avgörande empiriska frågor. Vi måste hitta dessa förhållandes globala grundvalar före de finkorniga, motsägelsefulla eller flerdimensionella klasspositionerna.

Den andra inriktningen skulle vara att inse diskussionens sociala verklighet, vilket antyder att vi inte ska avfärda de aktuella diskussionerna – att medelklassen är ”klämd” (OECD) eller

”går mot sitt slut” i norr, och dess ”uppkomst” i syd, som uttryck för ofullständiga klassteorier, utan uppmärksamma dem som viktiga symptom på nutida klassförhållanden som är värda en seriös kritisk studie.

Bredda och fördjupa rörelsen mot ojämlikhet

Man kan nu säga att jämlikhetsstudier har blivit något av en akademisk rörelse. Studie- och forskningsprogram, centra och institut har startats på ett antal kontinenter, länder och städer; från Helsingfors och London till Quito och Johannesburg, från Cambridge, Massachusetts till Berkeley, Kalifornien, från Moskva till Beijing. Ojämlikhetsstudier har redan frigjort sig till ett ämne i sin egen rätt och visat sitt värde, och inom sociologin håller ”stratifiering”, ett statiskt, icke relationsmässigt begrepp som hämtats från geologin, långsamt på att fasa ut. Men ännu så länge förhåller man sig till ojämlikhet till överväldigande delen utifrån inkomst och förmögenhet medan andra aspekter får liten uppmärksamhet eller negligeras.

Det mänskliga tillståndet ojämlikhet behöver breddas till att innefatta andra aspekter än fördelningen av resurser, tillgångar eller ”kapital” mellan människor, resurser som är avgörande för människor som sociala aktörer. Två andra förhållanden är också grundläggande. Det ena gäller människors liv och livschanser som organismer, det vill säga hälsa och sjukdom, förväntad livslängd, kort sagt livsavgörande ojämlikhet. Det andra handlar om människor som personer, individer som reflekterar över sina livsvillkor i världen, existentiell ojämlikhet.¹⁴ Både livsavgörande och existentiell ojämlikhet formar hur människors förmågor konstitueras. Den förstnämnda för kroppsfunktioner och motståndskraft, motoriska och grundläggande kognitiva förmågor, den sistnämnda för kognitiv och social kapacitet. Existentiell (o-)jämlikhet är avgörande för jagets utveckling; för en persons existentiella (o-)säkerhet, självförtroende, självkänsla, ambitioner, förmåga till empati och social anknytning. Den utövar påverkan genom erfarenheter av kärlek eller försummelse, trygghet eller rädsla, tillit och stöd eller misstänksamhet och spärrar, respekt eller förakt, erkännande eller förödmjukelse. Rasism, patriarkat och könsdiskriminering är ökända former för systematisk existentiell ojämlikhet. Att krossa de fattigas och/eller underordnade folks individualitet är överhuvudtaget en viktig process i reproduktionen av ojämlikhet.

Att bredda det akademiska intresset för ojämlikhet innebär förstås också att sätta vetenskapen i förbindelse med de erfarenheter, lokala studier och den kamp som utkämpats av jämlikhetssträvande aktivister och rörelser, något som är naturligt för många amerikanska universitet – både i Nord- och Latinamerika, men som inte är lika självklart i Europa.

Att fördjupa ojämlikhetsstudierna betyder att gräva djupare ner i de processer och mekanismer som ligger bakom att ojämlikhet uppstår – och reproduceras, såväl på systemnivå som mellan individer, och under människans hela liv. Grundläggande processer för att ojämlikhet ska uppstå innefattar såväl att distansera och utesluta som att skapa hierarkier och exploatering. Processerna sträcker sig från samspelet mellan föräldrarnas genetiska arv och mammans sociala förhållanden under fosterutvecklingen, som har studerats inom epigenetiken, till de allt större skillnaderna i förväntad livslängd i samtida välfärdsstater eller den utvidgade reproduktionen av inkomst- och förmögenhetsskillnader i stabila liberala demokratier.

Det här seklets avgörande utmaningar för människan – klimatförändringarna och den globala upphettningen – får till effekt att analyserna av, och en politik som kan hantera, ekologiska aspekter av den livsavgörande ojämlikheten är av central betydelse. Dessutom kommer studier av ojämlikhet avseende sårbarhet och risker, och det ojämlika ansvaret för miljöförstörelsen och ödeläggandet av världen, att behöva innefatta klassanalyser av klimatansvaret, utsattheten för klimatförändringarna och politiken för att hantera dem.

De senaste framstegen för studierna av inkomstojämlikheter, först och främst av Thomas Piketty och hans medarbetare, har också lett till upptäckten att koldioxidutsläppen har en allt större klassdimension. Hälften av ojämlikheten vad gäller koldioxidutsläpp i världen går nu att hänföra till klassskillnader inom länderna, snarare än skillnader mellan länder, jämfört med en tredjedel 1998.¹⁵ Även om denna upptäckt är berömvärd så finns det här en hake; beräkningarna är konsumtionsbaserade medan klasserna baseras på inkomst. Men en stor del av de klimatförstörelse koldioxidutsläppen orsakas av ägare till och företagsledare för gruv-, industri-, sjöfarts- och flygbolag. Richard Heede på amerikanska Climate Accountability Institute är en ledande utredare av detta fenomen. De tre företag som står för de största sammanlagda utsläppen av koldioxid sedan 1850-talet är Chevron, Exxon-Mobil,

Att fördjupa ojämlikhetsstudierna betyder att gräva djupare ner i de processer och mekanismer som ligger bakom att ojämlikhet uppstår – och reproduceras, såväl på systemnivå som mellan individer, och under människans hela liv.

och Saudi Aramco.¹⁶ Under perioden 1965-2017 orsakades 35 procent av alla energirelaterade koldioxid- och metanutsläpp i världen av 20 företag – under ledning av Saudi Aramco, Chevron, Gazprom, och Exxon-Mobil.¹⁷ Vad gäller länder sticker fem ut, både vad gäller produktion och konsumtion: Australien, USA, Kanada, Luxemburg och Saudiarabien.¹⁸

Den nya medvetenheten om klimathoten kommer förhoppningsvis att sätta strålkastarljuset på livets och dödens ojämlikhet, och omvänt kommer den livsavgörande ojämlikheten att få klimatrörelsen att ta upp frågor om ojämlikhet, och ekologisk orättvisa. Den globala ekologiska ojämlikheten är tämligen väl känd: de fattiga har bidragit lite eller inte alls till vår planets nuvarande tillstånd, men är de mest utsatta för katastrofala klimatförändringar – både för förekomsten av cykloner, översvämningar, jordskred, torka och jordbävningar, och för risken att dö av dem.¹⁹

Men som Petra Tschakert har poängterat i en mycket betydelsefull översiktsartikel, ”så är tiden mogen för att vända blickarna från fattiga länder till fattiga människor”, och inse att ”det är ojämna maktförhållanden mer än utsatthet och känslighet för klimatrisker som missgynnar fattiga ... mer utsatta än de mer välbeställda och privilegierade och mäktiga grupperna och individerna över de olika ländernas hela spektrum av inkomstnivåer.”²⁰ Exempelvis upptäckte Martinich med flera att människors fattigdom är den viktigaste förklaringen till utsatthet för naturkatastrofer i USA:s fyra kustregioner.²¹

De ekonomiska maktförhållandenas betydelse visar sig i det faktum att ”mer än 99 procent av de mest socialt utsatta människorna [läs: lägre klasser] bor i områden som sannolikt inte kommer att skyddas mot översvämningar”, till skillnad från ”de socialt minst utsatta” överklasserna, av vilka bara åtta pro-

cent bor i områden som sannolikt inte kommer att skyddas.²² Värmeböljorna i Chicago 1995 och Europa 2003 dödade i första hand fattiga, gamla och isolerade – och i Chicago givetvis afroamerikaner. 500 människor dödades direkt i Chicago, och ytterligare 700 dog i förtid. I Frankrike var det i själva verket en massaker, även om det knappast erkändes som en sådan; omkring 14 800 dog på två veckor, i Europa i sin helhet dog 39 000 under de två första veckorna, och över hela sommaren 2003 mer än 70 000 (fler än de normala dödssiffrorna).²³

Kapitalets och arbetets brokiga värld

En analys av klass på en global nivå bör utgå från att denna dimension manifesterar sig på ytterst varierande sätt. För det första är det historien, de väldigt olika vägar på vilka de moderna staterna och samhällena uppstod. Det fanns fyra huvudvägar, och några viktiga blandningar av kombinerade vägar.²⁴ Bara den europeiska vägen var fokuserad på klass i vid mening, och ställde borgarnas ”tredje stånd” – i Storbritannien en ”medelklass” och från 1800-talet också en arbetarklass – i motsattställning mot aristokratin och fursten. De europeiska bosättningsländerna i Amerika erövrade självständighet från ursprungsländerna, och bosätternas modernitet hävdade sig mot infödda och (före detta) slavar. Den tredje vägen var kolonial frigörelse i Asien och Afrika, som genomfördes av nationella rörelser, och inte av klassbaserade rörelser. Japan lyckades hitta en fjärde väg, och höll de rovgiriga kolonialmakterna på avstånd med hjälp av en skicklig reaktiv modernisering uppifrån, genom att en muterad lågadel omvandlade den kejsarliga sfären.

Europa är den enda kontinent där oberoende fackföreningar någonsin har organiserat mer än halva arbetarklassen – och den enda kontinent, tillsammans med de två speciella bosättningsländerna Australien och Nya Zeeland, där

uttalade arbetarpartier någonsin har fått majoritet i parlamentet.

Europas klasskaraktär förstärktes av dess ekonomiska utveckling, dess omfattande industrikapitalism. I de flesta europeiska länderna blev industriell produktion den dominerande sysselsättningen i förhållande till jordbruks- och tjänstesektorn, och uppgick till mellan 40 och 52 procent av de anställda i Storbritannien. (Denna relativa övervikt över anställda inom jordbruks- och tjänstesektorn uppstod aldrig i USA eller Japan.)²⁵ Men eftersom kapitalet ackumulerades och arbetarna sögs ut och förtrycktes på alla de befolkade kontinenterna, är förhållandet mellan kapital och arbete centralt för den ekonomiska sociologin i hela den moderna världen.

Industrikapitalismen är ett viktigt nav för både klass och ojämlikhet. Den utvecklades dialektiskt, precis som Marx förutspådde. Utvecklingen innebar att industriarbetarklassen växte, koncentrerades och organiserades. Dess styrka nådde sin höjdpunkt på 1970-talet i de mest utvecklade kapitalistiska länderna, och utgjorde en avgörande kraft för utjämningen som ägde rum mellan 1945 och 1980.

Det verkar som om det också fanns en teknologisk sida som underlättade denna relativa utjämning hos den utvecklade industrikapitalismen, långt efter dess ursprung i den begynnande industrikapitalismens ”mörka djävulska fabriker”. Löpande bandets produktivitet kunde till exempel ge hyfsade löner åt utbildade arbetare, när arbetsmarknaden och de samhällspolitiska sammanhangen väl gjorde det möjligt för arbetare att kräva en anständig lön, som de berömda bilarbetaravtalen i Detroit 1949.

Nu är Europa en global kraft på tillbakagång, både ekonomiskt och demografiskt. Kommer dess utvecklade industrikapitalistiska samhälle med möjligheter till utbredd utjämning att

Europa är den enda kontinent där oberoende fackföreningar någonsin har organiserat mer än halva arbetarklassen – och den enda kontinent, tillsammans med de två speciella bosättningsländerna Australien och Nya Zeeland, där uttalade arbetarpartier någonsin har fått majoritet i parlamentet.

FOTO: Emma Lundström

slå rot någon annanstans? I ekonomiskt historiskt avseende är svaret nej, de samhällspolitiska möjligheterna är ovissa men fortfarande öppna. Världen i sin helhet är fortfarande långt från att ha fullbordat processen av proletarisering till lönearbete, men den gör det i en ny, mycket mer oländig terräng.

Medan kapitalets värld är alltmer sammanflätad och med hjälp av korsande investeringar verkar utifrån gemensamma ackumulationsprocesser – digital teknologi, finanser och fastigheter – en globalt aktiv arbetsmarknad och en enhetlig överdådig livsstil, är arbetarklassens värld fortfarande mycket differentierad, och avindustrialiseringen har gjort att den speciella tydlighet i klasskaraktär och -medvetande som rådde i Europa har grumlats. I världsmåttstock utgör anställda och arbetsgivare bara 57 procent av världens ekonomiskt aktiva befolkning: 54 procent anställda och tre procent arbetsgivare. En tredjedel av världens arbetskraft är egenföretagare, varav de 30-31 procent som lever utanför ”höginkomstländerna” i typfallet är gatuförsäljare eller tillfällighetsarbetare, tio procent är medhjälpare inom familjen. I höginkomstländerna utgör anställda 86 procent av de ekonomiskt aktiva, i länderna söder om Sahara och i Sydostasien 25-26 procent. I Sydostasien utgörs omkring hälften av den ekonomiskt aktiva befolkningen av anställda, i Latinamerika och Östasien omkring två tredjedelar.²⁶

För de 40 procent i världen som arbetar under det ILO kallar ”otrygga anställningsförhållanden”, håller utvägen till sysselsättning inom industrin på att stängas igen. Industrisysselsättningen – tillverkning, byggande, gruvarbete – har stannat upp i världen, på en nivå mellan en femtedel och fjärdedel av den internationella arbetarklassen, 22-23 procent.²⁷ Anställning inom tillverkning stannade upp globalt redan på 1990-talet, med en nedgång i Östasien.²⁸ Medan industrisamhällena i USA och Japan kulminerade på 36-37 procent av den totala sysselsättningen, i Storbritannien och Tyskland på omkring hälften av den totala sysselsättningen och i de minst industrialiserade länderna i Europa en tredjedel, så kommer resten av världen aldrig att uppnå den andelen. Den kommer att stanna mellan en femtedel och fjärdedel av antalet anställda, och i Kina något högre men under 30 procent.²⁹

Istället för fler formella avtal inom industrin och standardisering av arbete, arbetsförhållanden och arbetarnas rättigheter erbjuder 2000-talets framväxande ekonomier ständig ”informalitet”, arbete utan regler och rättigheter.

I Indien präglar denna informalitet 90 procent av arbetsstyrkan. I Latinamerika utgör den fortfarande omkring halva arbetskraften, och den ökar i flera länder efter att den mer jämlika utvecklingstendensen under det här seklets första 10-15 år stannat av.³⁰

Den utvecklade kapitalismens post-industriella arbetsmarknad – där industrisysselsättningen gått ner till 18 procent i Storbritannien och sysselsättning inom tillverkningsindustri under 10 procent – har upplevt en allmän och ganska tydlig polarisering mellan kvalificerade, välbetalda jobb och lågkvalificerade dåligt betalda jobb, hittills vanligtvis med en viss tendens till övervikt för de sistnämnda. De blir också informella på sitt eget sätt: bara en tredjedel av arbetare i OECD täcks för närvarande av kollektivavtal.³¹

På 1980-talet var många tyska sociologer oroade för en överhängande risk att arbeten skulle försvinna, och lyfte ”krisen för arbetssamhället” till tema för sin kongress 1982.³² Under det nuvarande decenniet har det gjorts förutsägelser och bedömningar om stora förluster av arbeten på grund av automatisering och artificiell intelligens. En bedömning av experter i Oxford att nästan 47 procent av jobben i USA befann sig ”i farozonen” för automatisering,³³ tolkades allmänt som att hälften av alla jobb i USA skulle försvinna. Men de beräkningar som gjorts varierar fortfarande betydligt med ett spann från sju till 47 procent i USA och sex till 55 procent i Japan.³⁴ I sin *Employment Outlook* från 2019 tror OECD att 14 procent av jobben riskerar att försvinna.³⁵ Den fortsatta ökningen av sysselsättningen i höginkomstländerna sedan år 2000- (och sedan 1980-talet) – med undantag för den ödeläggelse av sysselsättningen som finanskraschen 2008 orsakade, och som det tog tre år att reparera – antyder att den industriella revolutionens historiska erfarenheter fortfarande är giltiga (åtminstone) för det tjugoförsta århundradets första två decennier: Teknologiska innovationer och utveckling leder till fler jobb totalt, trots att många lågproduktiva jobb går förlorade.

Mer säkert, och redan ett faktum, är att den nya digitala teknologin påverkar arbetsförhållandena; de blir mer otrygga och mer övervakade. De digitala företagsplattformarna försöker helt och hållet avskaffa anställningskontrakt och rättigheter. I vilken mån de kommer att lyckas är fortfarande en öppen fråga. På arbetsmarknaderna är de fortfarande ett litet nischfenomen, men i Kina beräknas det att de 2028 kommer att kontrollera 30 procent av arbetarna.³⁶ Ständig digital kontroll och övervakning av anställda är på väg

att bli standard, och ofta beskrivs Amazons lager som ett skräckexempel.

Vi måste erkänna att det vi ser idag är en ny energi från kapitalets sida, med två huvudsakliga drivkrafter: finansialisering och den digitala teknologiska revolutionen. Här är det viktigt att notera att de två är sammanflätade. Idag betyder inte finansialisering att det återuppstår en rentierekonomi som varslar om en kapitalism på nedgång, och inte heller en uppdelning mellan en stillsam klass av bankirer och producerande tekniska entreprenörer, som den mellan London City och tillverkarna i norra England. Börskapitaliseringen knyter ihop finansiell spelare och digitala entreprenörer. När detta skrivs är världens sex största företag vad gäller börsvärde samtliga digitala företag: Apple, Amazon, Alphabet, Microsoft, Facebook, och Alibaba – fem amerikanska och ett kinesiskt företag. Och världens sex rikaste män gjorde sig sin förmögenhet på börsen som digitala entreprenörer.

Istället för rentierkapitalism har diskussioner nyligen förts om framväxten av en ”meritbaserad” kapitalism,³⁷ eller ”liberal meritokratisk kapitalism”,³⁸ som styrs av prestationsinriktade arbetsnarkomaner, avlade av förmögna föräldrar som investerat dyrt i exklusiv elitutbildning åt sina telningar, från barnskötsel till välrenommerade universitet.³⁹ Innan det blev en beteckning på samtida amerikansk ekonomi framträdde fenomenet som en modern asiatisk pedagogisk kultur i *The Battle Hymn of the Tiger Mother* [Tigerammans stridssång], som skrevs av Markovits’ kollega på Yale Law School, Amy Chua.⁴⁰

Den enorma, råa ekonomiska kraft som finns samlad i de nya företagen har utmärkt illustrerats av analyserna över kostnadsstrukturen för Apples iPhone, analyser som är ganska likartade, från den amerikanska affärstidningen Forbes till Third World Tricontinental Research Center. Den senaste analysen är hämtad från de sistnämnda, som undersökte kostnadsstrukturen för iPhone X:

- inköpta komponenter; 37 procent,
- tillverkning (löner till arbetare och underentreprenörers vinster) 2,5 procent
- vinster till Apples designers och aktieägare 60 procent⁴¹

(Forbes’ beräkningar för iPhone 7 var ännu mer extrema.) <<

Översättning från engelska:
Göran Källqvist

Artikelns fotnoter publiceras på vår hemsida rodarummet.org

Vi måste erkänna att det vi ser idag är en ny energi från kapitalets sida, med två huvudsakliga drivkrafter: finansialisering och den digitala teknologiska revolutionen.

Rötterna till det svenska systemskiftet

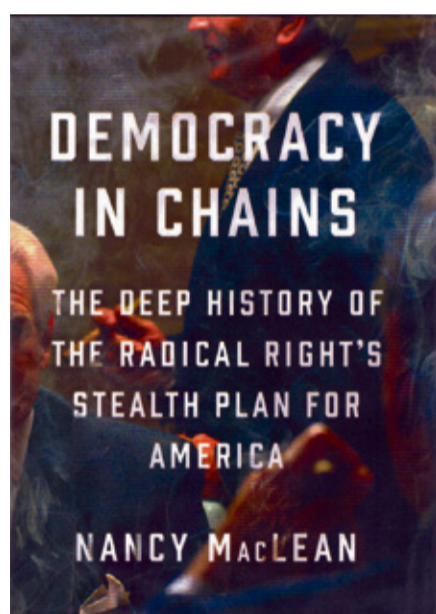
Under senare delen av 1980-talet och början av 1990-talet försköts Sverige häftigt i nyliberal riktning. Men vad var det egentligen som hände? Och hur ska vi förstå bakgrunden till denna process? Kerstin Eldh bringar ljus över **ett avgörande vägval i svensk politisk historia.**

Vad är det med Nancy MacLeans bok om nyliberalen James Buchanan, *Democracy in Chains*, som så oroar nyliberaler? För inte så länge sedan tog Mattias Svensson heder och ära av författaren i *Aftonbladet*. Ändå hittade jag bara fyra svenska texter om hennes bok, däribland Svenssons egen och en från *Timbro*, när jag googlade på den. Varför då denna starka reaktion? Är nyliberaler rädda för att boken avslöjar något som de inte vill ska komma upp i ljuset? I USA har nyliberaler anklagat MacLean för ovetenskapligt konspirationstänkande och till och med krävt att hon borde avsättas från sin professorstol, trots att hon belönats med flera priser för sin bok.

Nyliberalernas reaktion på *Democracy in Chains* påminner om Stefan Fölsters reaktion på Per Molanders rapport om New Public Management - *Dags för omprövning* (2017:1) - som lämnades till ESO (*Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi*).¹ Fölster beskyllde rapporten för att vara konspirationsteoretisk. "Vi skulle aldrig ha släppt fram en sådan här rapport på 90-talet", sa Fölster, som satt i ESO-styrelsen på den tiden.

Lindbeck och Buchanan

I den svenska vänstern är det tyst om Buchanan, trots att han haft ett stort inflytande över hur nyliberaler utformat svensk politik, efter det att han fick det så kallade Nobelpriset i ekonomi 1986. Ordförande i den kommitté som utsåg honom till pristagare var dirigenten för det svenska nyliberala systemskiftet, Assar Lindbeck.

DEMOCRACY IN CHAINS
Nancy MacLean
Scribe Publications, 2017

Att Lindbeck starkt påverkades av Buchanan framgår av ett temanummer av den nationalekonomiska tidskriften *Ekonomisk Debatt* (nr 4/2013) för att fira 20-årsjubileet av betänkandet *Nya villkor för ekonomi och politik* (SOU 1993:16). Detta betänkande hade lämnats av den så kallade Lindbeckskommissionen, som regeringen Bildt tillsatt. Kommissionen sammanfattade sina förslag i 113 programpunkter.

I ledaren med titeln *Lärdomar av en jubilar* i *Ekonomisk Debatts* temanummer står det:

Det vi finner särskilt intressant är hur Lindbeckkommissionen lyfte blicken från det som diskuterades i den politiska debatten och ställde frågan hur den ekonomiska politikens regelverk hade påverkat en rad ekonomisk-politiska misslyckanden under flera decennier i Sverige. Med detta synsätt, som för övrigt i hög grad har lanserats av den nyss avlidne ekonomipristagaren James Buchanan, är det inte minst reglerna för politiskt beslutsfattande som påverkar politikens utfall och, därmed, hur ekonomin fungerar ...

I en artikel av Birgitta Swedenborg i temanumret skriver hon

... den teoretiska grunden i kommissionens betänkande för att fokusera på "konstitutionen" för ekonomisk politik och inte bara den ekonomiska politiken i sig...

Det som Lindbeck fokuserade på var "reglerna för politiskt beslutsfattande" eller "konstitutionen för ekonomisk politik", skriver nyliberalerna. Det handlar alltså om de mer djupgående strukturerna för hur samhället fungerar, villkoren som gör att allt flyter på utan att särskilda beslut måste tas i varje enskild fråga.

Vänstern och "reglerna för politiskt beslutsfattande"

Konstitutionen, eller som vi också säger grundlagarna, har stor betydelse för hur samhället fungerar. Nyliberalernas intresse för "reglerna för politiskt beslutsfattande" har inte lett till ett motsvarande intresse till vänster. Vilket inflytande hade Buchanan på Lindbeck? På vilket sätt ändrade Lindbeck på "reglerna för politiskt beslutsfattande"? Vilka konsekvenser har det fått? Varför studerar inte svensk vänster hur nyliberal strategi ser ut för att kunna motarbeta de viktigaste förändringarna? Har nyliberaler ett problemformuleringsprivilegium som gör folk rädda för att bli anklagade för konspirationstänkande om de diskuterar Buchanans strategi? Är det därför *Democracy in Chains* inte diskuteras?

Men MacLeans bok handlar inte om att Buchanan skulle ha ägnat sig åt konspirationer. Den handlar snarare om hur han utvecklade en slags manual för hur ett nyliberalt systemskifte bör genomföras. Det som slår en vid läsningen av boken är likheten mellan den strategi som nyliberaler i Sverige har använt och den strategi som Buchanan utformade för att en politik som majoriteten av väljarna är emot skulle kunna genomföras.

Kravet i den gamla kommunallagen att kommunala bolag inte fick göra vinst, utan att deras verksamhet istället skulle ge medborgarna så billig och bra service som möjligt, togs bort i den nya kommunallagen. Samtidigt som kommunerna fick ta över nya ansvarsområden, som skola och äldreomsorg, förbjöds de också att höja skatten.

ARTIKELFÖRFATTARE

Kerstin Eldh

är pensionerad lärare som tidigare jobbat över 20 år på Kvarnby folkhögskola.

MacLeans upptäckt

MacLean är specialiserad på den amerikanska Söders historia. I den egenskapen ville hon forska vidare om hur vissa områden i Virginia införde skolpeng som ett sätt att bekämpa Högsta domstolens beslut att segregationen skulle avvecklas snarast möjligt. Skolpengen användes under några år kring 1960.

När MacLean läste om detta stötte hon på James Buchanans namn som hon då inte kände till. Mannen som låg bakom idén om skolpeng i Virginia hade nyss dött och hon fick som första forskare tillgång till hans osorterade arkiv på George Masonuniversitetet nära Washington D.C.

Direkt stötte MacLean på en hög hemliga brev från en av USAs rikaste personer, Charles Koch, om miljontals dollar som denne gav Buchanans universitet. Charles Koch har tillsammans med sin bror David varit initiativtagare till en rad nyliberala projekt, däribland Tea-party-rörelsen och Cato Institute. Ju mer MacLean läste desto mer förstod hon att Buchanan haft en betydelse som var mycket större än förslaget att införa skolpeng i Virginia.

Buchanan och den heliga äganderätten

Buchanan hade växt upp i en sydstatsmiljö som var starkt präglad av John C Calhoun (vicepresident på 1800-talet), vilken bland annat hävdade att frihet består i ägarens absoluta rätt att använda sin egendom (inklusive sina slavar) precis som han vill. Enligt Calhoun är det förtryck att inkräkta på äganderätten, då det innebär att gynna de oförtjänta massorna på ägarnas bekostnad. Det är tankar som sträcker sig tillbaka till den förste äganderättsfilosofen, Locke, som var en av upplysningens portalfigurer på 1600-talet. Han menade att äganderätten var grunden för samhällskontraktet.

Genom att smälta samman tesen att äganderätt står över alla andra rättigheter med von Hayeks och von Mises' nyliberalism blev Buchanan initiativtagare till en teori som han kallade Public Choice vilket gav honom Nobelpriset i ekonomi (som, det kan påpekas, inte finansieras av arvet efter Nobel, utan med den svenska statens pengar). Hans teori handlar om politiskt beslutsfattande och kopplar samman konstitutionella frågor med ekonomi. Den utgår från en marknadsekonomisk modell för att analysera politiskt agerande i demokratier. Den grundläggande premissen är att politiskt majoritetsstyre underminerar den fria marknadens effektivitet. Utifrån det förs rigorösa, formella och ofta matematiska reso-

nemang. Aktörerna ses som rationella och styrda av egenintresse. Väljarmajoritetens egenintresse leder till en benägenhet att beskatta rika minoriteter. Lösningen för de rika ligger i att formulera en konstitution som skyddar deras intressen. Buchanans recept för det nyliberala systemskiftet var en ”revolution i konstitutionen”, som byggde oåterkalleliga hinder i syfte att begränsa demokratins inflytande.

Konceptet prövades först av Pinochets junta, där Buchanans före detta elev José Piñera² ingick, vilket gav Chile en ny konstitution. Buchanan besökte Chile och gav Pinochetregimen rådet att skriva den nya konstitutionen så att det skulle bli svårt, ja helst omöjligt, att rulla tillbaka förändringarna – och det verkar ha lyckats. Trots försök har det inte gått att göra några genomgripande förändringar i denna. Nu kräver dagens demonstranter att den byts ut.

I Sverige var det inte konstitutionen, det vill säga grundlagarna som drabbades av djupgående nyliberala förändringar av ”reglerna för politiskt beslutsfattande”, utan kommunallagen. Trots att den har en avgörande betydelse för hur Sverige styrs, klassas den inte som grundlag. Det var därför betydligt enklare att ändra kommunallagen än grundlagarna som kräver två omröstningar med riksdagsval mellan. Effekterna blev genomgripande.

Fem år efter att Assar Lindbecks kommitté gett Buchanan Nobelpriset antogs en kommunallag som ledde till en grundläggande förändring av hela samhället. Denna nya kommunallag antogs strax efter valet 1991, men trots dess långtgående följder nämndes den inte i varken i valdebatten eller i samhällsdebatten i övrigt. Det var regeringen Bildt som införde den men den var förberedd av Ingvar Carlssons regering.

Skattereform förstärker kommunallagen

Redan innan den nya kommunallagen antagits hade socialdemokraterna och folkpartiet 1990/1991 genomfört en skattereform som innebar att 85 procent av befolkningen bara skulle betala kommunalskatt som är platt och inte gör någon skillnad mellan olika inkomstnivåer. Det innebar en stor skattesänkning för skikten av medelklass, samtidigt som även de rikaste erhöll lättnader eftersom ingen längre betalade mer än 50 procent i skatt. När skattereformen kombinerades med den nya kommunallagen blev effekterna mer omfattande än vad man kunde ana när man såg dessa förändringar var för sig.

Den nya kommunallagen tog bort de flesta statliga regleringarna över hur

kommunernas verksamhet skulle bedrivas, var besluten skulle fattas och vilken nivå samhällsservicen skulle leva upp till. Kravet i den gamla kommunallagen att kommunala bolag inte fick göra vinst, utan att deras verksamhet istället skulle ge medborgarna så billig och bra service som möjligt, togs bort i den nya kommunallagen. Samtidigt som kommunerna fick ta över nya ansvarsområden, som skola och äldreomsorg, förbjöds de också att höja skatten. Det gav kommunerna få möjligheter annat än att avskeda anställda i välfärden och sälja gemensamt ägda tillgångar för att klara ekonomin när staten vältrade över kostnader på dem.

Strategin växer fram

MacLean beskriver hur Buchanan byggde sin strategi när han såg politiska förslag som skulle stärka ägarmakten förlora i en rad demokratiska val. Det gällde exempelvis skolpengen i Virginia och när hans välgörares bror David Koch ställde upp som vicepresidentkandidat för det Libertarianska partiet 1980 och fick mindre än en procent av rösterna.

Detta fick Buchanan att inse att det inte gick att öppet argumentera för nedmonterad välfärd utan att det måste ske enligt en viss strategi. Det gällde att ta små steg, som vart och ett ändrade reglerna, samtidigt som de förstärkte varandra. Buchanans idéer utgjorde en strategi för en omfattande omvandling som kunde ske under radarn för vanligt folk men ändå lagligt. Planen gick ut på att agera på många områden samtidigt, så att andra än nyliberalerna inte skulle märka något förrän det var för sent.

Efter Buchanans Nobelpris 1986 ser vi en mängd förändringar i nyliberal riktning i Sverige, förändringar som sammantaget ledde till ett systemskifte utan att det diskuterades. Förutom den nya kommunallagen och skattereformen, som ledde till nerskärningar av välfärden och privatiseringar, kommunaliserades skolan och det infördes individuella löner och New Public Managements marknadstänkande vann insteg på många områden inom offentlig sektor. Beslut togs att gå med i EU, liksom ett principbeslut om att förändra pensionssystemet. Nedsänkningarna inom välfärden ledde till att många avskedades och arbetslösheten steg till nivåer som inte existerat sedan 1930-talet.

Att underminera förtroendet för välfärden

Buchanan insåg att välfärdssystemen var populära och föreslog ett sätt att underminera förtroendet genom att gradvis försämra villkoren så att folk inte var redo att försvara dem när finanskapitalet erbjöd alternativ. I Sverige ser vi nu exempelvis antalet privata sjukförsäkringar öka när sjukvården och Försäkringskassan inte levererar. Liksom Buchanan insåg de svenska moderaterna att det inte gick att öppet argumentera för nedmonterat välstånd. Bo Lundgren gick till val 2002 med löftet att kraftigt sänka skatterna, vilket ledde till ett misslyckande. Reinfeldt däremot talade om hur många jobb han skulle skapa med ”jobbskatteavdrag” och sänkte skatterna ännu mer.

Den smarte Reinfeldt tillämpade också ”söndra och härska”-strategin. Genom att pensionärerna inte fick något ”jobbskatteavdrag” skapades en stor grupp som krävde skattesänkningar för egen del. När pensionärerna fått sänkningarna genomfördes ett nytt skatteavdrag för dem som jobbade och proceduren upprepades. Skattesänkningarna medförde lägre inkomster för stat och kommuner. Med skattesänkningarna och kravet på ”en budget i balans” (som Buchanan också tyckte var viktigt) blev utrymmet för välfärdssatsningar ännu mindre, vilket motiverade stegvisa nerskärningar för exempelvis skolor och sjukvård, som därmed fungerade sämre och gjorde privata lösningar mer attraktiva.

Buchanans tänkande var strategiskt. Då MacLean i sin bok följer hur denna strategi växte fram anklagar nyliberaler henne för konspiratoriskt tänkande. Men att påstå att nyliberalismen har en politisk strategi kan inte jämföras med konspirationstänkande. Att ha en strategi är naturligt för en politisk rörelse. När en sådan arbetas fram är det nödvändigt att förstå vad motståndarna har för planer och hur de agerar. Därför bör vänstern inte låta sig vilseledas av att nyliberalerna kallar boken Democracy in Chains för konspiratorisk utan själv läsa och avgöra om den känner igen strategin. Och framför allt måste vi diskutera vilket samhälle vi vill ha och vilken strategi vi tror är lämplig. Den strategin och målet för den, bör vi till skillnad från nyliberalerna inte behandla som en afärshemlighet, utan diskussionen bör föras öppet. <<

¹ Per Molander var på 1990-talet huvudsekreterare för kommissionen som leddes av Assar Lindbeck.

² José Piñera (bror till den nuvarande presidenten Sebastian Piñera) blev Pinochets socialminister. Han förbjöd nationella fackföreningar och privatiserade skolor och pensioner. Riksdagens pensionsgrupp besökte honom och hämtade inspiration.

Sången om den nya tiden

Som en stormklockas klang ekar järnskodda stövlar i nätterna.
Vi tar avsked av dem som ska vänta oss, ordlöst och kort.
På en obanad stig kommer häst efter häst galopperande
och mot okända öden och mål rider ryttarna bort.

För vår tid är en annan, en ond, men sök lyckan som förr ändå!
Vi förföljer den flyende fienden, framåt igen!
Om din bästa vän stupar, rid vidare, vidare, vidare
för vi kan inte stanna, vi kan inte vända oss än.

Länge ännu ska klangen av stövlar mot sten låta hotande.
Länge ännu ska lukten av rök bära minnet av krig.
Våra ungar ska leka soldater och ryta kommandoord.
Länge än ska vi dela upp människor i "andra" och "vi".

Och när dånet har tystnat och tårarna torkat till slut en gång
och när hästarna stannat och allt är begravet och gömt
och när flickorna bytt uniformen mot blommiga klänningar -
då ska ingenting vara förlåtet, förlorat och glömt.

Vladimir Vysotskij

Ur diktsamlingen *Vargjakten* (Karneval förlag, 2007)

Översättning: Ola och Carsten Palmaer, 1986